

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра готельно-ресторанної справи, туризму і рекреації

На правах рукопису

ГОРЯЄВА АЛІНА ІВАНІВНА

**ОСОБЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ Й ПРІОРИТЕТИ
РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Спеціальність: 242 «Туризм і рекреація»
Освітньо-професійна програма Туризм
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
ІЛЬІНА ОЛЬГА ВІКТОРІВНА,
кандидат географічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 6
засідання кафедри туризму
та готельного господарства
від 14 листопада 2024 р.

Завідувач кафедри

проф. Ільїн Л.В.

ЛУЦЬК-2024

ГОРЯЄВА АЛІНА ІВАНІВНА
ОСОБЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ Й ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Сумська область, маючи великий туристський потенціал мало представлена туристськими продуктами на загальнодержавному рівні. На даному етапі розвитку туризму лише формується комунікаційний простір для проведення сумісних заходів з управлінням молоді та спорту, департаментом освіти та науки, управлінням культури, департаментом екології та охорони природних ресурсів. Вивчаються культурні заходи, які можуть стати магнітом для приваблення туристів з усіх куточків держави.

Мета дослідження: З'ясувати особливості й пріоритети розвитку туризму у Сумській області в умовах війни. *Завдання*: з'ясувати передумови і чинники для розвитку туристичної діяльності; здійснити аналіз природних та історико-культурних рекреаційно-туристичних ресурсів регіону дослідження; виявити особливості розвитку туризму в регіоні в умовах війни; визначити пріоритети розвитку туристичної діяльності в регіоні.

Об'єктом дослідження є туристична діяльність у Сумській адміністративній області; *предметом* – особливості й пріоритети розвитку туризму в Сумській області в умовах війни.

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань, при виконанні даного дослідження використано загальнонаукові методи пізнання. Історичний метод дозволив прослідкувати розвиток туристичної діяльності в регіоні дослідження. Статистичний метод дозволив на підставі узагальнених, статистичних даних оцінити природні та історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси регіону, туристичну діяльність регіону в цілому.

Ключові слова: туризм, туристична діяльність, рекреаційно-туристичні ресурси, сфера обслуговування, Сумська область

GORYAEVA A. I.
FEATURES, PROBLEMS AND PRIORITIES OF TOURISM
DEVELOPMENT IN THE SUMYA REGION IN WAR CONDITIONS

Sumy region, having a great tourist potential, is poorly represented by tourist products at the national level. At this stage of tourism development, a communication space is only being formed for holding joint events with the Department of Youth and Sports, the Department of Education and Science, the Department of Culture, the Department of Ecology and Protection of Natural Resources. Cultural events are being studied that can become a magnet for attracting tourists from all over the state.

Purpose of the study: To identify the features and priorities of tourism development in the Sumy region in war conditions. Tasks: to identify the prerequisites and factors for the development of tourism activities; to analyze the natural and historical-cultural recreational and tourist resources of the study region; to identify the features of tourism development in the region in war conditions; to determine the priorities for the development of tourism in the region.

The object of the study is tourism in the Sumy administrative region; the subject is the features and priorities of tourism development in the Sumy region in wartime.

Research methods. In accordance with the goal and objectives, general scientific methods of cognition were used in the implementation of this study. The historical method allowed us to trace the development of tourism in the study region. The statistical method allowed us to assess the natural and historical and cultural recreational and tourist resources of the region, tourist activity of the region as a whole, based on generalized, statistical data.

Keywords: tourism, tourist activity, recreational and tourist resources, service sector, Sumy region

ЗМІСТ

ВСТУП.....5

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ
ДОСЛІДЖЕННЯ.....8

1.1. Понятійно-термінологічна система дослідження.....8

1.2. Методика дослідження.....13

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ І ЧИННИКИ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ СТАН
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
РЕГІОНУ.....23

2.1. Загальна характеристика регіону дослідження.....23

2.2. Природні рекреаційно-туристичні ресурси.....24

2.3. Історико-культурні рекреаційно-туристичні
ресурси.....36

2.4. Інфраструктура туристичної галузі.....48

2.5. Наслідки військових дій у регіоні.....51

РОЗДІЛ 3. СТАН, ПРОБЛЕМИ Й ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ
ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ.....54

3.1. Сучасний стан та динаміка туристичної діяльності
у регіоні.....54

3.2. Особливості розвитку туризму в регіоні в умовах
війни.....62

3.3. Проблеми й пріоритети розвитку туристичної
діяльності у регіоні в умовах війни.....63

ВИСНОВКИ.....66

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....71

ДОДАТКИ.....84

ВСТУП

Сумська область – скарбниця історико-культурних пам'яток. Вона є одним з найбільш насичених історико-культурною спадщиною регіонів України. Її пізнавально-туристський потенціал невичерпний, оскільки через Сумщину пролягла межа з “Диким полем”, де синтезувалась культура багатьох народів і епох від часів Київської Русі.

З глибини тисячоліть впливає історія заснування міст Путивля, Глухова, Ромен, які включені до списку найважливіших історичних міст України. Названі міста мають величезний невикористаний історико-культурний потенціал для розвитку туризму в області. Вони входять до туристського маршруту “Намисто Славутича”. Незабутні враження залишаються після відвідування міста Глухів – одного з найдавніших міст України, яке веде свою історію з 1152 року. Це – колишня столиця Гетьманської України, резиденція гетьманів І.Скоропадського, Д.Апостола, К.Розумовського, батьківщина видатних діячів світової та української музичної культури – М.Березовського та Д.Бортнянського.

Необмежені рекреаційні можливості Сумщини, враховуючи її екологічну незабрудненість, мальовничість лісостепового рельєфу і пейзажів, сприятливі кліматичні умови, долини річок Сейму, Псла, Сули і інших, що перетинають степові і залісненні зони області, лісові масиви Охтирщини, Лебединщини, Краснопільщини, Кролевеччини та інших районів здатні задовольнити будь-які смаки туристів, а природні заповідники, заказники, урочища, угіддя, болота створюють умови для розвитку з багаторічною перспективою спеціальних видів туризму – мисливства, рибальства, човнярства, кінних і пішохідних маршрутів, різноманітних за часом і подовженістю.

Розвиток туристської галузі на сьогодні є надзвичайно актуальним питанням, адже саме ця галузь може стати одним із чинників, який

допоможе країні вийти з кризи у післявоєнний період, підвищити надходження до державного бюджету, позитивно вплинути на галузь народного господарства та підвищити рівень зайнятості населення.

Сумська область, маючи великий туристський потенціал мало представлена туристськими продуктами на загальнодержавному рівні. На даному етапі розвитку туризму лише формується комунікаційний простір для проведення сумісних заходів з управлінням молоді та спорту, департаментом освіти та науки, управлінням культури, департаментом екології та охорони природних ресурсів. Вивчаються культурні заходи, які можуть стати магнітом для приваблення туристів з усіх куточків держави.

Мета дослідження: З'ясувати особливості й пріоритети розвитку туризму у Сумській області в умовах війни. *Завдання:*

- з'ясувати передумови і чинники для розвитку туристичної діяльності;
- здійснити аналіз природних та історико-культурних рекреаційно-туристичних ресурсів регіону дослідження;
- виявити особливості розвитку туризму в регіоні в умовах війни;
- визначити пріоритети розвитку туристичної діяльності в регіоні.

Об'єктом дослідження є туристична діяльність у Сумській адміністративній області; *предметом* – особливості й пріоритети розвитку туризму в Сумській області в умовах війни.

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань, при виконанні даного дослідження використано загальнонаукові методи пізнання. Історичний метод дозволив прослідкувати розвиток туристичної діяльності в регіоні дослідження. Статистичний метод дозволив на підставі узагальнених,

статистичних даних оцінити природні та історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси регіону, туристичну діяльність регіону в цілому.

Наукова новизна дослідження : виявлено особливості розвитку туризму в регіоні в умовах війни; визначено пріоритети розвитку туристичної діяльності в регіоні.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що зібраний матеріал, теоретичні положення та висновки можуть бути використані для вдосконалення регіональної туристичної і курортної політики, зокрема для розробки комплексних програм розвитку Сумської області.

Апробація результатів та публікації: Основні результати дослідження висвітлені у матеріалах VI–V Всеукраїнської науково-практичної конференції Волинського національного університету імені Лесі Українки «Індустрія туризму та сфери гостинності в Україні та світі: сучасний стан, проблеми й перспективи розвитку» (м. Луцьк, 2023, р., 2024 р.).

Горяєва А. І., Ільїна О. В. Мінеральні води Сумської області та перспективи їх використання у лікувально-оздоровчому комплексі. *Індустрія туризму і сфера гостинності в Україні та світі: сучасний стан, проблеми й перспективи розвитку* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 16 травня 2024 р.). Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 2024. С. 16–19.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 89 с.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Понятійно-термінологічна система дослідження

У зв'язку з розвитком туристичної галузі в нашій країні та великим інтересом до дослідження цієї галузі багатьма науковцями стає актуальним уточнення, формування та вдосконалення сутності понятійного апарату, який стосується розвитку потенціалу туристичної галузі регіону. Дослідження науковців свідчать, що в одних працях використовують словосполучення «туристичні ресурси», інші – «туристичний потенціал», а іноді дані поняття вживають як синоніми.

Розглянемо ресурси в контексті рекреації, іншими словами – туристичні ресурси. Туристичні ресурси – сукупність природно-кліматичних, оздоровчих, історико-культурних, пізнавальних та соціально-побутових ресурсів відповідної території, які задовольняють різноманітні потреби туриста. До туристичних ресурсів належить те, що можна використати для задоволення потреб туристів. Це можуть бути об'єкти та явища природного й антропогенного походження, що використовуються для відновлення життєвих сил людини та задоволення її соціальних потреб і впливають на територіальну організацію туристичної діяльності, формування територіальних туристичних комплексів, їх спеціалізацію та економічну ефективність. Отже, туристичні ресурси – це сукупність природних і соціально-культурних комплексів та їх елементів, що сприяють задоволенню фізіологічних та соціальних потреб людини, відновленню її працездатності і які, при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко- економічних можливостях, використовуються для прямого й опосередкованого споживання та виробництва туристичного продукту. У структурі туристичних ресурсів

виділяють кілька складових: природну, соціально-культурну або суспільну, технологічну і подієву. Природні та суспільні ресурси формують групу «матеріальні туристичні ресурси», події і більшість технологічних об'єднуються у групу «нематеріальні туристичні ресурси».

Розглянемо детальніше визначення природних туристичних ресурсів. Якщо розглядати природні туристичні ресурси в контексті рекреаційного туризму, можна припустити, що туризм, особливо окремі його види, можуть існувати на основі штучно створених компонентів природного середовища, але на практиці слід констатувати, що без відповідних природних ресурсів, розвиток і реалізація таких сфер туризму, як екологічний, зелений, оздоровчий є проблематичними [78].

На сьогоднішній час поряд з традиційним використанням природних ресурсів великого значення набуває рекреаційне їх використання, яке включає туризм і відпочинок, а також природоохоронну діяльність. Рекреація сприяє відновленню працездатності людини. Її значимість в наш час стрімко зростає. Вона нерозривно пов'язана з природним середовищем. Останнє ж, у свою чергу, володіє здатністю здійснювати на людей позитивний фізіологічний, психічний вплив. Він охоплює комплекс рекреаційних ресурсів та передумов для організації рекреаційної діяльності [26].

Структура рекреаційної діяльності детально розглянута Фоменко Н. В. [86]. Характеризуючи методологічні засади структуризації рекреаційної діяльності вищезазначеним ученим, можна зауважити, що її поділ за ознакою рухливості є досить умовним, і стосується, в основному, туризму, який пов'язаний з рухливістю, переміщенням туристів. Стаціонарний туризм передбачає перебування на певному курорті, кочовий – постійну зміну місця перебування.

Класифікація рекреаційної діяльності за тривалістю і територіальною ознакою здійснюється, виходячи із вільного часу рекреанта. Щоденна реакція

проходить всередині населеного пункту, і пов'язана з розміщенням міських рекреаційних об'єктів, щотижнева – проходить у приміських рекреаційних об'єктах і припадає на вихідні дні, щорічна – може проходити в межах району чи поза ним, бути міжнародною, і припадає на період відпусток і канікул.

За головним мотивом рекреації розрізняють лікувальну, оздоровчу і спортивну, пізнавальну рекреацію. Лікувальна рекреація залежно від клімату, наявності та виду мінеральних джерел, лікувальних грязей поділяється на кліматолікування, бальнеолікування та грязелікування та їх сполучення між собою. Умови даного виду рекреації мають строго відповідати медико-біологічним нормам. Оздоровча і спортивна рекреація включає купально-пляжний відпочинок, прогулянковий, і промислово-прогулянковий відпочинок, маршрутний туризм. Пізнавально рекреаційна діяльність передбачає огляд культурно-історичних пам'яток, архітектурних ансамблів, ознайомленням з новими районами, країнами, їх культурною спадщиною, природними явищами і господарськими об'єктами.

Рекреаційні ресурси є сукупністю природних, природо-технічних, соціально-економічних комплексів та їх елементів, які використовуються з метою профілактики, лікування, оздоровлення людей та задоволення їх пізнавальних потреб на курортах, в курортних місцевостях, туристичних центрах та територіях. Рекреаційні ресурси є матеріальною базою формування рекреаційної галузі національної економіки. Вони впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів, їх спеціалізацію та економічну ефективність [77].

Серед природних туристичних ресурсів найбільше значення для рекреаційної діяльності мають: бальнеологічні; фітолікувальні; ландшафтні; кліматичні; пляжні; спелеоресурси.

Принциповою відмінністю між поняттями «ресурси» і «потенціал» є те, що ресурси існують незалежно від суб'єктів економічної діяльності, а

потенціал окремого підприємства, суспільства в цілому невіддільний від суб'єктів діяльності. Тобто «потенціал», окрім матеріальних і нематеріальних засобів, включає здібності працівника, колективу, підприємства, суспільства в цілому до ефективного використання наявних коштів або ресурсів [95].

Науковці пропонують розмежовувати поняття «туристичні ресурси» і «туристичний потенціал», та розглядати їх з позиції можливості й здібності суб'єктів туристичної діяльності використовувати ресурси в якості потенціалу (рис. 1.1).

Як свідчать дані рис. 1.1, під туристичним потенціалом регіону, на відміну від інших, слід розуміти сукупність економічних, унікальних природно-ресурсних, культурно-історичних, соціальних, релігійних особливих елементів регіону країни, які носять природний характер або виникли в результаті діяльності людини (штучно), можуть сприяти розвитку галузі, тобто виробництво, наука, природокористування, культура, освіта, спорт, торгівля, охорона здоров'я тощо, а також політична, соціальна та економічна ситуація, які можуть вплинути на туристичну діяльність.

У структурному плані туристичний потенціал регіону доцільно представити як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих потенціалів: природно-ресурсного, історико-культурного, економічного і соціального.

Природно-ресурсний потенціал сфери туризму – здатність природних систем без шкоди для себе (а, отже, і для людей) віддавати необхідну людству продукцію або робити корисну для нього роботу в рамках господарства даного історичного типу; можливості регіону по використанню сукупних природних багатств в туристичній діяльності [95].

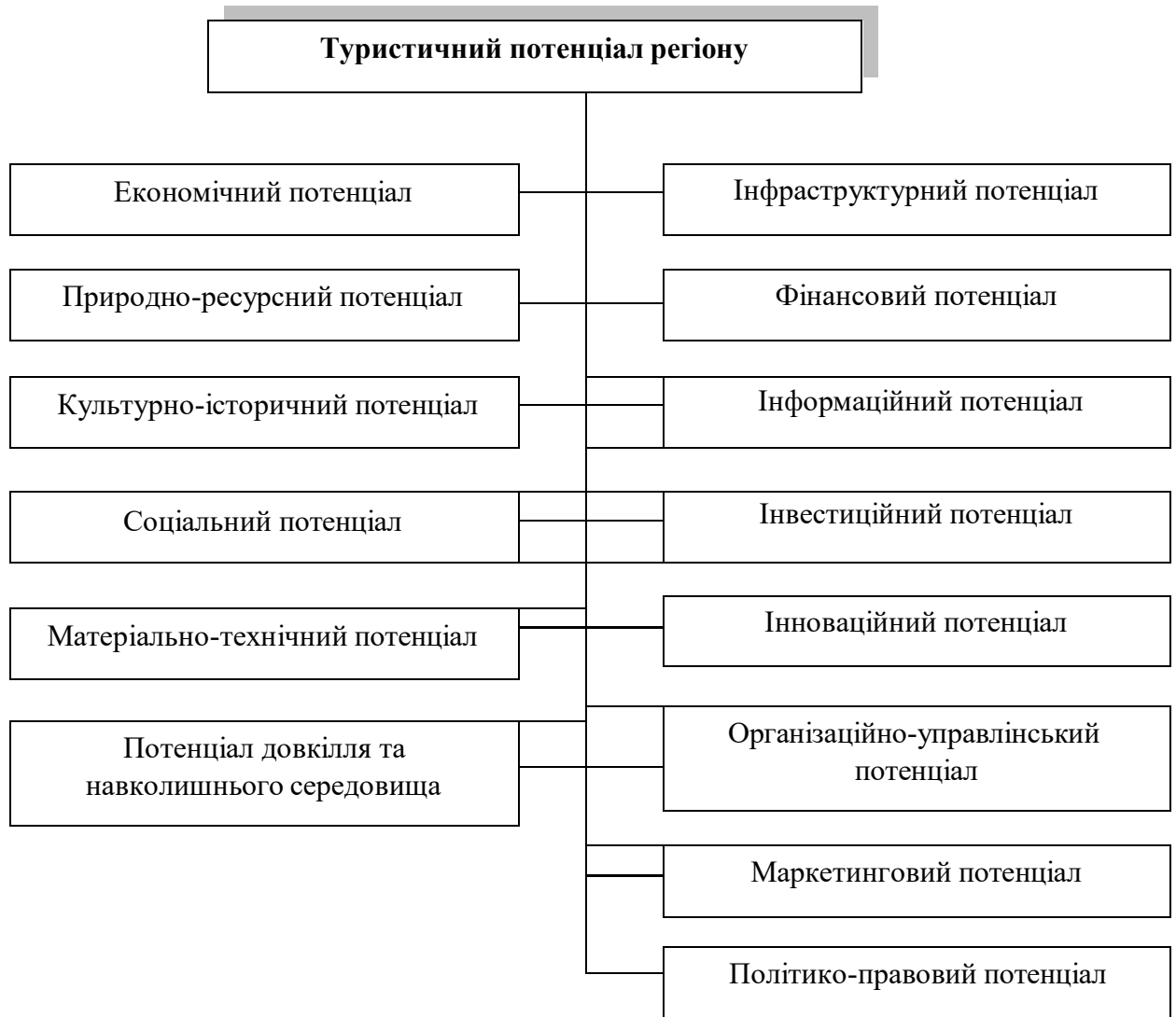

Рис. 1.1. Туристичний потенціал регіону [94]

Природний потенціал – це сукупність наявних природних умов і ресурсів, що впливають на економічну діяльність і використовуються чи можуть бути використані у виробництві благ і здатні забезпечити потреби країни чи людства.

Отже, рекреаційно-туристичний потенціал – це сукупність можливостей природних ресурсів, історико-культурних комплексів та об’єктів, соціально-економічні показники на певній території створювати умови для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності з дотриманням режиму її охорони. Основні складові рекреаційно-туристичного потенціалу: природні ресурси,

історико-культурні комплекси й об'єкти та соціально-економічні показники.

1.2. Методика дослідження

Усі методи туристичного дослідження поділяють на традиційні і нові (сучасні). Безумовно, більшість методів, які використовуються у дослідженні всієї країни, застосовують і в процесі дослідження її окремих територій нижчого таксономічного рівня. Ці методи є загальногеографічними. Поряд із цим, туристично-рекреаційна діяльність має низку своїх власних методів дослідження.

На всіх етапах туристично-рекреаційної діяльності застосовують різноманітні методи дослідження, а саме: літературний; статистичний; візуальний (спостереження); картографічний; анкетний; польових досліджень; описовий метод тощо.

Літературний метод полягає у відборі й аналізі літературних джерел, що тією чи іншою мірою стосуються об'єкта, явища вивчення. Усі літературні джерела умовно можна згрупувати так: архівні матеріали, книжки різних років видання (науково-популярні, наукові монографії, енциклопедії, довідники тощо); статті з періодичної преси; наукові праці.

Статистичний метод дослідження полягає у вивченні кількісних показників у характеристиці ряду краєзнавчих об'єктів і явищ. Застосовуються такі статистичні методи: метод статистичної оцінки, метод статистичної перевірки гіпотез, метод статистичних випробувань (метод Монте-Карло) тощо.

Картографічний метод є одним із найбільш поширених методів дослідження у рекреаційних дослідженнях. Він відомий з давніх часів, але його слід відносити до сучасних, якщо розглядати як особливу форму просторового моделювання. Адже карта, картосхема – це логічна образно-

знакова модель території, яка цілеспрямовано відображає об'єкти, явища, зв'язки і взаємозалежності, що належать до цієї території.

Візуальний метод полягає в узагальненні власних спостережень під час досліджень будь-якого туристично-рекреаційного об'єкта. У процесі роботи проводяться бесіди з місцевими жителями, працівниками органів державної влади, спеціалістами господарства, культури й освіти, свідками подій, науковими працівниками та іншими. Усі цікаві і пам'ятні місця бажано фотографувати або знімати відеокамерою.

Анкетний метод – це письмове (а іноді й усне) опитування багатьох людей (місцевих краєзнавців, жителів населеного пункту) за певною анкетною чи за спеціально складеними запитаннями для збирання масового матеріалу, щоб встановити певні закономірності чи явища. Може застосовуватись як під час польових, так і під час стаціонарних форм туристично-рекреаційної роботи.

Експедиційний метод необхідний для активізації туристично-краєзнавчої роботи. Перед учнями або студентами ставляться різні пізнавальні і практичні завдання, що сприяють підвищенню їх розумової діяльності і самостійності (організація експедицій, мандрівок тощо).

Фотографування – це невід'ємна складова кожної мандрівки, екскурсії, експедиції. Фотознімки дають можливість зафіксувати найцікавіші епізоди з життя туристів і є важливим документом проведеної роботи. Останнім часом широко використовується і відеозйомка.

Описовий метод – це один з найдавніших, який використовують під час вивчення розміщення видів економічної діяльності та розселення. У наш час широко застосовується описова статистика у вигляді наборів числових даних, що характеризують ту чи іншу ситуацію.

Географічний метод – це базовий краєзнавчий метод, який використовується практично в усіх регіональних дослідженнях. Цей метод є специфічним і формується як "триєдиний" підхід у дослідженні, що

зумовлює дотримання територіальності, комплексності, конкретності. Застосування цього методу не можливе без одночасного використання картографічного методу, який є, по суті, особливою формою ідеально-просторового моделювання.

Соціологічний метод – це метод комплексного вивчення суспільних явищ і процесів у межах обраної території, споживчо-туристичних уподобань і рекреаційних потреб населення, його вікової і соціальної структури тощо.

З кінця XX ст. у національних краєзнавчих дослідженнях дедалі більше зростає роль і значення комп'ютерних технологій. Ці технології відіграють вагомую роль у вивченні сучасної територіальної організації продуктивних сил краю. Завдяки їм виникла можливість створення, підтримки і збагачення банків даних, необхідних для пошукових робіт у царині аналізу окремих складових рекреаційно-туристичного потенціалу території.

Завдання будь-якого туриста-дослідника – навчитися застосовувати на практиці найрізноманітніші методи дослідження. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів у рамках певної методології дає йому змогу створити цілісний "туристичний образ" рідного краю.

Для здійснення правильних, економічно обґрунтованих заходів, що стосуються рекреаційної сфери в регіоні, необхідним є проведення комплексних аналітичних досліджень, що стосуються кількісної оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу регіону (РТПР), шляхом використання різноманітних методичних підходів. Саме на основі результатів комплексної діагностики останнього можливим є визначення ключових проблем, що існують у регіоні стосовно рекреаційної галузі, формування конструктивних управлінських рішень щодо їх вирішення, а відтак й подальшого вибору шляхів, методів та інструментів досягнення збалансованого розвитку РТПР й держави загалом. Такий підхід дасть

можливість оцінити не лише сучасний рівень розвитку РТПР, а й перспективи й необхідність його подальшого функціонування.

Аналітичні дослідження стосовно рекреаційного потенціалу та основних тенденцій та чинників, що визначають його подальший розвиток, є безперечно важливими для багатьох суб'єктів господарювання в регіоні та за його межами, зокрема:

- для інвесторів – для виявлення основних передумов щодо ведення рекреаційного бізнесу в регіоні, виявлення зацікавленості органів влади та пошук можливих партнерів для спільної діяльності;

- для різноманітних фондів, об'єднань – аналітичні дослідження стають базою для обґрунтування можливості надання фінансової допомоги або першочерговості (пріоритетності) щодо отримання регіоном певного грантового траншу тощо;

- для органів влади різних рівнів – дають змогу визначити пріоритетні напрямки, об'єкти рекреаційної сфери, інвестиційні вкладення в які через деякий час зможуть принести значні асигнування у місцеві та державні бюджети, також сприяти активізації рекреаційної діяльності населення та покращення його рівня життя;

- для рекреантів – можливість споживання нових рекреаційних продуктів, які можуть бути сформовані в процесі розвитку РТПР.

Загалом правильно розроблена та аналітично обґрунтована методика оцінки рекреаційного потенціалу та подальших тенденцій його розвитку може також сприяти відстеженню негативних тенденцій, що його стосуються, та дасть можливість здійснювати прогнози щодо можливих змін розвитку РТПР [17].

Проаналізуємо підходи до оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу територій.

Туристично-рекреаційний потенціал регіонів розглядається в контексті туристично-оздоровчого комплексу й розвиток його визначає

такими факторами, як: історичні та культурні, архітектурні та археологічні, релігійні та природно-рекреаційні ресурси, кліматичні умови та бальнеологічні ресурси, розвиток усіх видів транспорту, ступінь розвитку матеріальної бази туризму. В обох випадках оцінка потенціалу зводиться до розгляду ресурсів, при цьому, на наш погляд, рекреаційний потенціал не обмежується лише цією складовою. Важливим є врахування конкурентних переваг, якими володіє регіон стосовно надання рекреаційних послуг, що в сучасних умовах функціонування відпочинкового бізнесу є надзвичайно важливим моментом [3].

Стеченко Д. М. пропонує рекреаційний потенціал вивчати в два етапи. На першому етапі необхідно виділити рекреаційно-туристичний потенціал території як єдине ціле і визначити його територіальні межі. У план такого дослідження вводять тільки ті компоненти природи і культурно-історичні об'єкти, які використовують або можуть використати в рекреаційних цілях. На другому етапі аналізують компонентну структуру РПТ, зокрема природних і культурно-історичних рекреаційних ресурсів з погляду розвитку різних видів рекреації та їх ролі в структурі господарства регіону [79].

Самко О. О. пропонує здійснювати оцінку туристичного потенціалу за допомогою інтегрального методу, шляхом оцінки визначених складових, зокрема: інфраструктурної, інформаційної, інтелектуальної, культурно-історичної, інформаційної [75]. Дашук Ю. Є. погоджується із можливістю застосування інтегрального методу для оцінки туристичного потенціалу, і вважає, що основними ключовими ознаками, на яких базуватиметься методика оцінки рівня розвитку РТПР, будуть:

- застосування ресурсного підходу, тобто оцінка різного роду ресурсів, які мають безпосереднє відношення до рекреаційного потенціалу, а також забезпечують оптимальне функціонування рекреаційної сфери в регіоні загалом;

- оцінка характеру та змісту інформації, яка надходить до потенційних рекреантів про регіон, шляхом оцінки сформованості іміджу регіону, а також інформаційного забезпечення промоції регіону як ключових напрямків, які, на наш погляд, визначають бажання та мотиви поїздки рекреантів у той чи інший регіон;

- оцінка роботи ключових стейкхолдерів, діяльність яких безпосередньо визначає характер, напрямки та темпи розвитку РТПР;

- оцінка конкурентних переваг з позиції регіону як територіального утворення та рекреаційної галузі, яка функціонує в ньому, порівняно з іншими регіонами нашої країни [17].

Шабардіна Ю. досліджуючи рекреаційний потенціал, пропонує здійснювати його діагностику через призму двох складових, а саме оцінку рекреаційної активності, зокрема через показники активності щодо задоволення рекреаційних потреб в оздоровленні й відпочинку, в послугах закладів культури, в туристичних послугах; оцінку рекреаційного потенціалу через показники історико-культурної спадщини, природно-рекреаційних, інфраструктурних, інноваційно-інвестиційних ресурсів, стану довкілля. При цьому не виділяються фінансові ресурси як джерело функціонування рекреаційного потенціалу [90].

Черчик Л. та Коленда Н., досліджуючи стратегічний потенціал рекреаційної системи регіону, пропонують для його оцінки використовувати п'ять груп показників, які характеризують природно-рекреаційну, фінансову, інфраструктурну, трудову та екологічну компоненти. На основі отриманих результатів автори пропонують здійснювати прогнозування потенціалу за допомогою графоаналітичної моделі, зокрема «шестикутника» [88, с. 65].

Зелінський І. пропонує для оцінки рекреаційного потенціалу методичний підхід, який зводиться до проведення оцінки на 4-х

етапах. На першому етапі здійснюється оцінка об'єктів природного потенціалу регіону, які можуть бути використані з рекреаційною метою. На другому етапі – оцінка рівня використання природного потенціалу регіону з рекреаційною метою, на третьому – оцінка стану та використання рекреаційно-оздоровчих закладів та відповідної інфраструктури на території регіону. Четвертий етап, протягом якого проводиться оцінка ефективності рекреаційно-оздоровчого забезпечення в регіоні, є завершальним [28].

Мацала В. [48] у своїх дослідженнях потенціалу рекреаційно-туристичного комплексу регіону оцінює його як у натуральних, так і у вартісних показниках. Причому натуральними показниками, на його думку, є «запаси ресурсів і виражена через них продуктивна спроможність кількісного рекреаційного попиту населення в області». Економічна оцінка цього виду потенціалу проводиться з огляду на наявні та перспективні центри відпочинку, туризму та санаторно-курортного лікування з урахуванням ціни рекреаційно-туристичних послуг.

Герасимчук З. та Глядіна М. для оцінки рівня розвитку рекреаційної сфери в регіоні пропонують оцінювати динаміку розвитку рекреаційної сфери за такими напрямками, як ресурсна забезпеченість та інтенсивність розвитку рекреаційної сфери. Такий підхід є досить конструктивним, проте, на наш погляд, не враховує активності діяльності ключових груп стейкхолдерів, які визначають розвиток рекреаційного потенціалу регіону [14].

Іванова К. О. [29] вважає, що основною проблемою у комплексному оцінюванні рекреаційно-туристичних ресурсів є їх розмежування під час оцінювання. На її думку, доцільно здійснювати оцінку рекреаційно-туристичних ресурсів відповідно до показників розвитку території, яку аналізуємо. Так, до показників рівня туристично-рекреаційного розвитку території відносимо:

- кількість туристично-рекреаційних закладів;

- кількість місць у засобах розміщення;
- кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності;
- іноземні туристи;
- туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон;
- внутрішні туристи;
- кількість екскурсантів;
- прибуток із розрахунку на 1 місце у закладах розміщення;
- кількість працівників означеної галузі;
- середня площа засобів розміщення в розрахунку на 1 місце, м²;
- кількість підприємств ресторанного господарства;
- товарообіг підприємств ресторанного господарства.

Дослідження Бутко М. П. та Шабардіної Ю. В. засвідчують, що рекреаційні можливості регіону можуть бути ефективно використані, якщо ця діяльність буде базуватися на наступних принципах (рис. 1.2.).

Дослідники туризму визначають сукупність показників, які характеризують окремі складові і сукупний рекреаційний потенціал (додаток А). Так, до показників рівня, які характеризують рівень розвитку туристично-рекреаційного території поділяють на відповідні групи (складові):

1) природно-рекреаційні ресурси (частка видів флори/фауни на території регіону до загальної чисельності видів країни; забезпеченість земельними/водними/лісовими ресурсами);

2) стан навколишнього середовища (забезпеченість землями об'єктів природно-заповідного фонду; забезпеченість регіону мінеральними водами; рівень забруднення поверхневих водних об'єктів; викиди шкідливих речовин в атмосферу);

3) історико-культурна спадщина (частка нерухомих пам'яток

регіону; забезпеченість книжковим фондом бібліотек; частка кількості експонатів в музеях до загальної кількості в регіоні; забезпеченість об'єктів дозвілля; кількість місць у театрах, клубах, концертних залах);

4) інфраструктурні ресурси (кількість місць (ліжок в санаторно-курортних закладах); місткість готелів та аналогічних засобів розміщування; забезпеченість закладами ресторанного господарства; частка автомобільних доріг з твердим покриттям);

5) інноваційно-інвестиційні ресурси (кількість фахівців вищої кваліфікації; кількість фахівців науковців; частка витрат на НДР; капітальні інвестиційна охорону та раціональне використання природних ресурсів) [9].

Рис. 1.2. Базові принципи, що визначають ефективність реалізації рекреаційних можливостей регіону [9]

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ І ЧИННИКИ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ РЕГІОНУ

2.1. Загальна характеристика регіону дослідження

Досліджуваний регіон розташований на північному сході України. Межує із брянською, курською та білгородською областями російської федерації. Адміністративно-територіальний устрій області представлений 5 районами (Шосткинський, Сумський, Охтирський, Роменський, Конотопський), до складу яких входить 51 територіальна громада. Протяжність державного кордону Сумської області з російською федерацією є найбільшою серед інших областей України та складає 563,8 кілометра, що обумовлює до організації необхідності нових підходів до життя в прикордонні. Прикордонними територіями є 15 територіальних громад (29% від загальної кількості; 16% населення; 28,7% площі області).

Територія регіону: площа – 23,8 тис. кв. кілометрів; протяжність північ-південь – майже 300 кілометрів, захід - схід – 170 кілометрів; висота над рівнем моря – 246 метрів. Розташований у межах 2 природних зон – Полісся та Лісостеп. Клімат м'який помірно-континентальний. Водні ресурси: 373 річки (протяжністю 5,29 тис. кілометрів), 22 великі озера, 2809 ставків, 40 водосховищ. Регіон забезпечений підземними водними ресурсами достатньою мірою. Загальна площа сільськогосподарських угідь становить 1,7 млн гектарів, у тому числі ріллі – 1,2 млн гектарів.

Рослинний світ регіону налічує понад 2,3 тис. видів рослин. Обліковуються 326 родовищ 22 видів корисних копалин (70 родовищ експлуатуються), зокрема вуглеводневої сировини (27 родовищ розробляються, 3 – підготовлено до промислового освоєння, 3 – розвідуються, 1 – законсервоване): вільного газу – 17,7 млрд куб. метрів,

розчиненого у нафті газу – 2,9 млрд куб. метрів, нафти – 14,6 млн тон, конденсату в газі вільному – 3,1 млн тон); також наявні родовища торфу (56), сапропелю (55), кам'яної солі (1), кварцитів (2), цегельно-черепичної сировини (106), будівельних пісків (19), скляної сировини (1), крейди (7), сировини для вапнування кислих ґрунтів (1), сірки (1), глини для вогнетривів (2), гіпсу та ангідриту (1), глини тугоплавкої (1), каменю будівельного (1), сировини керамзитової (2), сировини цементної (1), вод питних мінеральних і технічних (35 родовищ (52 ділянки). Площа лісів та інших лісовкритих площ становить 465,9 тис. гектарів (19,5% від площі області). Склад порід включає понад 120 видів дерев та кущів. Найбільш розвинуті міста зі значною чисельністю населення: Суми, Конотоп та Шостка. Великими за територією та чисельністю населення є Сумський, Конотопський та Шосткінський райони.

2.2. Природні рекреаційно-туристичні ресурси

Сумська область розташована на північному сході України. Протяжність державного кордону з російською федерацією, що проходить по території області, складає 498 км. На півдні, на південному сході та на заході Сумщина межує з Харківською, Полтавською та Чернігівською областями України. Відстань від обласного центру до столиці України – м. Києва дорівнює 350 км. У південній частині територія області простягалася зі сходу на захід приблизно на 170 км, а в західній частині відстань з півночі на південь складає близько 200 км (по прямій лінії). Загальна площа складає 23,8 тис. км².

В області налічується 18 адміністративних районів, 15 міст (з них 7 – обласного підпорядкування: Суми, Конотоп, Шостка, Охтирка, Глухів, Ромни, Лебедин), 20 селищ міського типу, 1455 сільських населених пунктів. Більша частина населення – 68,9 % – проживає в містах [23, с. 4-

5].

Клімат області помірно-континентальний, формується під впливом температури повітря, опадів, сонячної радіації, повітряних мас, циркуляції атмосфери, підстилаючої поверхні, рельєфу. Рівнинний характер поверхні території області сприяє вільному просуванню атлантичних, арктичних і континентальних повітряних мас. Середня річна температура повітря становить 7,6-9,20, що на 1,5-2,00 вище за річну норму. Найвища температура повітря 33-350 зареєстрована в середині серпня, найнижча 22- 270 морозу – у третій декаді лютого. Річна сума опадів склала 483-582 мм або 75-101 % річної норми.

Сумщина розташована у межах двох природних зон – лісостепової та поліської. Гідрографічна мережа області, яка вся належить до басейну ріки Дніпро, порівняно густа: на 5 км² площі припадає 1 км річок. Річкова мережа Сумської обл. включає одну велику річку – Десну, що протікає по межі Сумської та Чернігівської областей на ділянці завдовжки 37 км та 6 середніх рік – Сейм, Клевень, Сулу, Псел, Хорол і Ворсклу, загальна довжина яких у межах Сумської області 801 км. Крім того, в області налічується 1536 малих річок загальною довжиною 7182 км. Найбільшою у Сумській обл. є система Десни. Вона займає в межах області площу 10860 км², або 45,6 % її території. На басейни систем Сули, Псла та Ворскли приходить відповідно 4440 км², 5580 км² та 2970 км², або 18,0 %, 23,4 % та 12,5 % території області.

Загальна площа лісів лісового фонду області складає 460,9 тис. га, в тому числі покрито лісом 428,7 тис. га. Тваринний світ області вирізняється багатоманітним видовим складом. Область має значні мисливські угіддя, що сприяє розвитку мисливського та рибальського туризму [23, с. 4-5].

Природно-заповідний фонд області налічує 269 заповідних територій та об'єктів на загальній площі 176,81 тис. га, у тому числі

природний заповідник, два національних природних парку, регіональний ландшафтний парк, заказники, пам'ятники природи, дендрологічний парк, ботанічні сади, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища, які займають 7,42 % території області. Станом на 01.01.2018 р. на території Сумській обл. налічується 269 об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) загальною площею 176813,4 га, що становить 7,42 % від площі області. Сучасна мережа природно-заповідних об'єктів включає 19 об'єктів загальнодержавного значення площею 50,5 тис. га (28,5 %) та 250 об'єктів місцевого значення площею 126,35 тис. га (71,5 %) (табл. 2.1).

Характеристика основних природно-заповідних територій Сумської обл. подана у табл. 2.1.

З наведених вище позицій Сумщина має всі умови для розвитку екологічного туризму. Представлені у табл. 2.1 об'єкти можуть привабити широке коло осіб, які цікавляться природними ландшафтами та територіями з метою рекреації, які збереглися на Сумщині і які практично відсутні у країнах Євросоюзу.

У табл. 2.2 наведено показники розподілу територій та об'єктів природно-заповідного фонду за їх значенням, категоріями та типами у Сумській обл.

Таблиця 2.1

Найважливіші природно-заповідні території регіону [31]

№ з/п	Назва об'єкту	Площа, (га)	Тип	Район
Заповідники				
1	Михайлівська цілина	202,48	відділення Українського степового природного заповідника	Лебединський
Національні природні парки				
2	Деснянсько-Старогутський	16215,1	національний природний парк	Середино-Будський
Заказники загальнодержавного значення				
3	Великий бір	1231,0	Лісовий	Шосткинський
4	Шалигинський	2868,1	Ландшафтний	Глухівський
5	Середньосеймський	2020,8	Ландшафтний	Буринський, Білопільський, Путивльський
6	Банний яр	2020,8	Ботанічний	Сумський
7	Журавлиний	258,0	Орнітологічний	Сумський
8	Андріяшівсько-Гудимівський	1509,6	Гідрологічний	Роменський
9	Біловодський	1515,7	Гідрологічний	Роменський
10	Климентівський	1007,5	Гідрологічний	Охтирський
11	Бакирівський	2606,0	Гідрологічний	Охтирський, Тростянецький, Великописарівський
12	Хухрянський	4591,6	Гідрологічний	Охтирський
Пам'ятки природи загальнодержавного значення				
13	Яблуня-колонія	0,06	Ботанічний	Кролевецький
14	Урочище Боромля	55,0	Зоологічний	Конотопський
15	Озеро Шелехівське	7,0	Гідрологічний	Лебединський

Таблиця 2.2

Показники розподілу територій та об'єктів природно-заповідного фонду за їх значенням, категоріями та типами [23, с. 73]

Категорії об'єктів природно-заповідного фонду	Об'єкти природно-заповідного фонду									% площі окремих категорій до загальної площі ПЗФ
	загальнодержавного значення			місцевого значення			разом			
	кількість, од.	площа, га		кількість, од.	площа, га		кількість, од.	площа, га		
		усього	у т. ч. надана в постійне користування		усього	у т. ч. надана в постійне користування		усього	у т. ч. надана в постійне користування	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Природні заповідники	1	882,9	882,9	х	х	х	1	882,9	882,9	0,50
Біосферні заповідники	х	х	х	х	х	х	х	х	х	х
Національні природні парки	2	39575,2	18945,8	х	х	х	2	39575,2	18945,8	22,38
Регіональні ландшафтні парки	х	х	х	1	98857,9	х	1	98857,9	х	55,91
Заказники, усього	10	9658	х	96	26710,92	х	106	36368,92	х	20,57
у тому числі:										
ландшафтні	2	4888,9	х	22	12570,67	х	24	17459,57	х	9,87
лісові	1	1231	х	3	1865	х	4	3096	х	1,75
ботанічні	1	236	х	26	1989,98	х	27	2225,98	х	1,26
загально-зоологічні	0	0	х	9	1056	х	9	1056	х	0,60
орнітологічні	1	258	х	4	292,8	х	5	550,8	х	0,31
ентомологічні	0	0	х	2	10	х	2	10	х	0,01
іхтіологічні	0	0	х	0	0	х	0	0	х	х
гідрологічні	5	3108,1	х	27	8831,84	х	32	11939,94	х	6,75

Продовження табл. 2.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
загально-геологічні	0	0	х	2	14,95	х	2	14,952	х	0,01
палеонтологічні	0	0	х	0	0	х	0	0	х	х
карстово-спелеологічні	0	0	х	0	0	х	0	0	х	х
Пам'ятки природи, усього	3	7,1	х	101	171,855	х	104	178,955	х	0,10
у тому числі:										
комплексні	0	0	х	6	31,45	х	6	31,45	х	0,02
ботанічні	1	0,1	х	53	56,21	х	54	56,31	х	0,03
зоологічні	1	0	х	0	0	х	1	0	х	х
гідрологічні	1	7	х	37	71,35	х	38	77,35	х	0,04
геологічні	0	0	х	5	12,84	х	5	12,84	х	0,01
Заповідні урочища	х	х	х	26	268,40	х	26	268,40	х	0,15
Ботанічні сади	0	0	х	3	17,04	х	3	17,04	х	0,01
Дендрологічні парки	1	21	х	3	5,04	х	4	26,04	х	0,01
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	2	311,66	х	20	326,41	х	22	638,07	х	0,36
Зоологічні парки	0	0	х	0	0	х	0	0	х	0,00
Разом	19	50455,9	19828,7	250	126357,6	х	269	176813,4	19828,7	100,00

До наведено у табл. 2.1 та 2.2 варто додати, що вибір та оцінка території для організації масового відпочинку великою мірою залежить від її природних умов. Особливе місце при цьому займають ландшафтні ресурси. Основою ландшафтних рекреаційних ресурсів є ліси, луки, водні угіддя, рельєф. Висока лісистість і мальовничість ландшафтів Сумського Полісся, наявність унікальних ділянок незайманої природи сприяли створенню тут природно-заповідних територій: Деснянсько-Старогутського національного природного парку (Середино-Будський р-н), заказника загально-державного значення Великий Бір (Шосткинський р-н), Прудисчанського регіонального

ландшафтного парку (Ямпільський р-н), багатьох інших природних заповідних об'єктів.

Ландшафти моренно-зандрових рівнин з липовими суборами і судібровами займають північну та східну частини Середино-Будського р-ну. Тут, на базі Старогутського ландшафтного заказника в 1999 р. був створений Деснянсько-Старогутський національний природний парк. Площа парку становить понад 16,2 тис. га. У територію парку входять також землі західної частини району, що розташовані на лівобережжі р. Десни в її заплаві та надзаплавних терасах долини. На цих землях створено заповідну зону, де охороняються рідкісні, зникаючі та типові для Полісся угруповання рослин, які занесені до Червоної книги України. У цій зоні забороняється будь-яке втручання у природний хід розвитку середовища [60].

У рекреаційній зоні створюються об'єкти стаціонарної рекреації (існуючі та проєктовані бази і будинки відпочинку, наметові містечка, човнові станції, причали, а також місця тимчасового відпочинку на берегах водойм. Рекреаційні об'єкти між собою зв'язані пішохідними, велосипедними, кінними і гужовими доріжками, стежками, туристичними і човновими маршрутами. Ширина зони вздовж стежок, доріжок, маршрутів досягає від 50 до 200 м. У межах рекреаційної зони проводяться традиційні види господарського використання земель. Східну частину національного парку займає великий лісовий масив Старогутський. Лісистість на цій ділянці парку досягає 88 %. Панівними тут є соснові насадження.

Найбільш активною зоною рекреації Придеснянської терасової рівнини по праву вважається лісистий район, розташований в 3 км на південь від села Пирогівка. Тут в урочищі Білі Береги, що славиться своєю красою і цілющим повітрям, створений потужний рекреаційний комплекс, до складу якого входять бази відпочинку підприємств м. Шостки, дитячі літні табори, туристські та рибальсько-спортивні бази. На

південь від урочища Білі Береги знаходиться унікальний пам'ятник штучного лісорозведення – урочище Великий Бір, який в 1979 р. був проголошений державним заказником. Сосни були тут посаджені в 1912-1916 рр. видатним вітчизняним лісоводом В. Д. Огієвським. Щорічно сотні туристів, любителів лісових прогулянок відвідують цей заповідний куточок шосткинських лісів [60].

Серед природних рекреаційних комплексів Сумського Полісся найважливіше місце займають водні екологічні системи, насамперед ріка Десна з її багато чисельними рукавами – притоками та озерами-старицями на заплаві. Незважаючи на сильне рекреаційне навантаження все ще представляють наукову цікавість через наявність цінних представників тваринного світу лісові заказники «Богданівський» (1,5 тис. га) і «Ушинський» (1 тис. га), що розташовані в долині р. Шостки на території Шосткинського р-ну, а також «Острів» (272 га) у заплаві р. Зноб у Середино-Будському р-ні.

Великий рекреаційно-туристичний потенціал мають парки – пам'ятники садово-паркового мистецтва Кочубеївський (с. Дубовичі, Кролевецький р-н) та Воздвиженський (с. Воздвиженськ, Ямпільський р-н), а також Туранівська криниця, що у Ямпільському р-ні, Панська криниця в с. Очкине Середино-Будського р-ну, джерела у лісових масивах поблизу с. Слоут Глухівського р-ну та станції Пиротчине Кролевецького р-ну. Привертають до себе увагу заказники місцевого значення «Воронізький» та «Діброва» (Шосткинський р-н) «Дорошівський» (Ямпільський р-н), «Андріївський» (Кролевецький р-н) та інші [60].

Варто також зазначити, що рішенням Сумської обласної ради від 28.04.2017 р. «Про зміни в мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду області» оголошено об'єктами природно-заповідного фонду місцевого значення заказники місцевого значення «Куликівський»,

«Голубівський», «Куданівське болото» в Лебединському р-ні, гідрологічні пам'ятки природи «Криниця Свята» та «Криниця в Редьчиному яру» в Роменському р-ні та ботанічну пам'ятку природи «Туранівські ялини» в Ямпільському р-ні [23, с. 5].

Значної уваги потребує природно-заповідний фонд області: заповідники, пам'ятки природи і садово-паркового мистецтва, заповідні урочища, а особливо заповідник «Михайлівська цілина» – єдина в Україні цілинна ділянка лучного степу в лісостеповій зоні. Необхідно буде створити заказник «Середньосеймський» у Середньосеймській заплаві, віднесення до пам'ятників природи ділянок боліт, що збереглися в заплаві річки Великий Ромен, та інших. Потребує розв'язання проблема збереження пам'яток архітектури, історичного середовища малих міст, наприклад, м. Глухова – давнього міста Київської Русі, удільного князівського, сотенного центру і гетьманської резиденції. Необхідно забезпечити належні умови для ефективного функціонування державного історико-культурного заповідника у м. Глухові, а також його фінансового утримання та укомплектування відповідними фахівцями, удосконалити законодавчу базу, спрямовану на розв'язання пам'яткоохоронних проблем малого історичного міста [30].

Природно-заповідний фонд області представлений унікальними та найкраще збереженими природними територіями та об'єктами майже всіх типів та категорій. У табл. 2.3 наведено показники структури природно-заповідного фонду Сумської обл. 2020-2022 рр. (станом на 1 січня).

Статистичні дані табл. 2.3 свідчать, що у структурі природно-заповідного фонду області протягом 2020-2022 рр. відбулися наступні зміни. Так, кількість заказників місцевого значення у 2022 р. порівняно з 2020 р. зросла на 6 од. (6,7 %) відповідно їх площа на 1,1 %, а порівняно з 2021 р. зросла на 3 од. (3,2 %) відповідно їх площа на 0,4 %; кількість пам'яток природи місцевого значення у 2022 р. порівняно з 2020-2021

рр. зросла на 3 од. (3,1 %) відповідно їх площа на 11,0 %. Інші категорії територій та об'єктів природно-заповідного фонду протягом досліджуваного періоду не зазнали змін.

Таблиця 2.3

Показники структури природно-заповідного фонду .
у 2020-2022 рр. [23, с. 73]

Категорії територій та об'єктів природно-заповідного фонду	Роки						Темп зміни, %			
	2020		2021		2022		кількість		площа	
	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	2022/ 2020	2022/ 2021	2022/ 2020	2022/ 2021
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Природні заповідники	1	882,9	1	882,9	1	882,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Національні природні парки	2	39575, 2	2	39575,2	2	39575,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Регіональні ландшафтні парки	1	98857,9	1	98857,9	1	98857,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Заказники загально-державного значення	10	9658,0	10	9658,0	10	9658,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Заказники місцевого значення	90	26423,2	93	26614,1	96	26710,9	6,7	3,2	1,1	0,4
Пам'ятки природи загально-державного значення	3	7,1	3	7,1	3	7,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Пам'ятки природи місцевого значення	98	154,77	98	154,77	101	171,85	3,1	3,1	11,0	11,0
Заповідні урочища	26	268,4	26	268,4	26	268,4	0,0	0,0	0,0	0,0

Продовження. табл. 2.3										
Ботанічні сади місцевого значення	3	17,04	3	17,04	3	17,04	0,0	0,0	0,0	0,0
Дендрологічні парки загально-державного значення	1	21	1	21	1	21	0,0	0,0	0,0	0,0
Дендрологічні парки місцевого значення	3	5,04	3	5,04	3	5,04	0,0	0,0	0,0	0,0
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загально-державного значення	2	311,7	2	311,7	2	311,7	0,0	0,0	0,0	0,0
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення	20	326,4	20	326,4	20	326,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Разом	260	176508,7	263	176699,6	269	176813,4	3,5	2,3	0,17	0,06

Одним з найважливіших факторів лікувальної рекреації є наявність природних мінеральних вод. Наприклад, на північ від м. Суми розташоване урочище Вакалівщина, в околицях якого знаходяться 2 джерела мінеральних вод. Головне з них – джерело «Вакалівське», вода якого має підвищений вміст заліза, а територія навколо джерела оголошена гідрологічним заказником. Мінеральні води такого типу використовуються при лікуванні захворювань шлунково-кишкового тракту, ниркових хвороб, ішемічних хворобах серця, загального варіабельного імунodefіциту, залізодефіцитній анемії, хворобах печінки

та ін. Одним із напрямків санаторно-курортного господарства Сумщини може бути створення лікувального санаторію на базі колишнього панського маєтку в с. Кияниця. На місці маєтку (палац, садибні споруди і парк, які є пам'ятками архітектури і садово-паркового мистецтва ХІХ ст.) у даний час знаходиться занедбана база відпочинку. Вакалівські джерела знаходяться поруч із с. Кияниця, що дає можливість створити тут бальнео-кліматичний лікувально-оздоровчий центр.

Крім залізистих мінеральних вод, у Сумській обл. з метою лікувально-оздоровчого туризму можуть використовуватися й джерела інших типів мінеральних вод, перш за все, гідрокарбонатних та сульфатно-гідрокарбонатних (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Мінеральні води Сумської області [14, 37]

Назва води	Мінералізація, г/л	Опис якісного складу
Галатея	0,50-0,80	Гідрокарбонатні, сульфатно-гідрокарбонатні, хлоридно-гідрокарбонатні складного катіонного складу
Глухівська	0,50-1,00	Гідрокарбонатні, сульфатно-гідрокарбонатні, хлоридно-гідрокарбонатні складного катіонного складу
Іволжанська	0,20-0,90	Гідро-карбонатні магнійово-кальційові, натрійово-кальційові
Конотопська	0,40-0,80	Гідрокарбонатні, сульфатно-гідрокарбонатні, хлоридно-гідрокарбонатні складного катіонного складу
Кролевецька	0,40-0,70	Гідро-карбонатні магнійово-кальційові, натрійово-кальційові
Оазис	0,50-0,80	Гідрокарбонатні, сульфатно-гідрокарбонатні, хлоридно-гідрокарбонатні складного катіонного складу
Тростянецька	0,40-1,00	Сульфатно-гідрокарбонатні складного катіонного складу
Сумська джерельна"	0,30-0,60	Гідрокарбонатні, хлоридно-гідрокарбонатні кальційові, магнійово-кальційові, натрійово-кальційові

До наведеного у табл. 2.4 варто додати, що гідрокарбонатні води

складного катіонного складу сприяють лікуванню хронічних гастритів, захворювань кишківника, подоланню інсулінозалежного діабету. Сульфатними мінеральними водами лікують хвороби серця, вегето-судинну та нейро-циркуляторну дистонію, холецистити, гепатити та ін. Така різноманітність мінеральних вод в області дає можливість розвитку курортно-рекреаційного господарства і створення у регіоні лікувального бальнеологічного комплексу, що буде сприяти розвитку туристичної галузі і стійкому розвитку регіону взагалі.

Отже, проведений аналіз природних ресурсів Сумської обл., засвідчив наявний значний потенціал корисних копалин, водних ресурсів, родючих ґрунтів, луків, рослинного і тваринного світу, мисливських угідь, сприятливого клімату, що є одними з основних чинників формування туристичної привабливості території та ефективного здійснення рекреаційно-туристичної діяльності. Однак, проблемами на даний момент я є не тільки раціональне використання природних ресурсів із відповідними екологічними стандартами, але і забезпечення наявності додаткових факторів, що впливають на туристичну привабливість території – якісне довкілля та маркетингова політика, яку потрібно спрямовувати у регіональному напрямку, тобто використовувати для її реалізації теоретичні розробки з маркетингу місць.

2.3. Історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси

Туристично-рекреаційна галузь – це багатогранне явище, що поєднує економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти, має великий потенціал, важливими факторами розвитку якої є не тільки природно-рекреаційний, досліджений у попередньому підрозділі, а також історико-культурний потенціал регіону.

На території Сумської обл. знаходиться 3465 пам'яток історії та

культури, у тому числі 1003 пам'ятки археології всіх хронологічних періодів. Найдавнішими пам'ятками археології є місцезнаходження кісток тварин і артефактів кам'яної епохи пізнього палеоліту, що охоплює близько 35 тисячоліть (40 - 13 тис. років тому). На державному обліку перебуває 1900 пам'яток історії, які представлені всіма типами. Це – визначні місця, будинки, пов'язані з життям і діяльністю видатних земляків, братські і одиночні поховання, пам'ятки виробництва, встановлені на постаментах, пам'ятні знаки землякам. В області збереглися місця пам'яті, пов'язані з подіями Національно-визвольної війни сер. XVII ст. під проводом Б. Хмельницького, Конотопської битви, Північної і вітчизняної війни 1812 р. Події Української революції 1917-1921 рр., громадянської, Першої і Другої світових війн зберігаються в сотнях поховань учасників цих подій, воїнів, мирних громадян і партизанів, які загинули при обороні і визволенні Сумщини від німецько-нацистських загарбників. Сумщина – це партизанський край, пов'язаний з іменами відомих партизанських командирів – Ковпака С. А., Руднева С. М., Наумова М. І. Місцем концентрації партизанських сил був Спадщанський ліс, де у лютому 1942 р. об'єднались Путивльський, Глухівський, Шалигинський, Кролевецький і Конотопський загони. В області зафіксовані пам'ятні місця та об'єкти, пов'язані з формуванням в краї партизанських з'єднань і загонів, їх бойовими діями, більшість з яких увійшла до складу Державного історико-культурного заповідника у м. Путивль. В ньому розташовано 44 об'єкти культурної спадщини, у Спадщанському лісі створений меморіальний комплекс, що увічнеє історію партизанського руху.

В області зберіглося 72 пам'ятки історії виробництва і техніки. Це переважно будівлі промислових підприємств (цукрових, спиртових, машинобудівних заводів), млинів і вітряків, залізничних станцій, торгових закладів, меморіальні будинки, де жили визначні підприємці-

меценати, могили. Вони належать переважно до другої пол. XIX - поч. XX ст. Сумщина по праву пишається іменами багатьох своїх славних уродженців, видатних вчених, письменників, художників, артистів, музикантів [27, с. 5].

Нині в області 430 пам'яток архітектури і містобудування, у тому числі 5 – національного значення, 133 пам'ятки монументального мистецтва. На черзі взяття на державний облік ще 250 нововиявлених пам'яток архітектури, статті про яких включені до Зводу. Найінтенсивніше архітектурна спадщина Сумщини досліджувалася в 1990-х рр.: якщо у 1985 р. на обліку перебувало 44 пам'ятки архітектури республіканського значення і 109 пам'яток місцевого значення, то станом на 2004 р. до них додалося ще 293 пам'ятки місцевої категорії, серед яких є такі шедеври архітектурного мистецтва як Михайлівський кадетський корпус та церква Іоана Предтечі в Сумах, Успенський собор в Межиріччі, дерев'яна церква в Чуйківці. Значна частина об'єктів архітектурної спадщини (палаці, храми, лікарні, навчальні заклади й громадські будівлі тощо) постали коштом і особистими зусиллями видатних українських меценатів другої пол. XIX - поч. XX ст. – родин Терещенків, Харитоненків, Ліщинських, Суханових та інших. Збереглися або частково уціліли монастирські ансамблі – Мовчанський, Софроніївський, Глинський, Гамаліївський, Глухівсько-Петропавлівський, Охтирський Троїцький – поодинокі кладовища, цінні в історичному і мистецькому плані.

159 пам'ятки занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України у Сумській області. 15 поселень увійшли до Списку історичних населених місць, затвердженого у 2001 р.: Білопілля, Ворожба, Вороніж, Глухів, Конотоп, Кролевець, Лебедин, Низи, Охтирка, Путивль, Ромни, Середина-Буда, Суми, Терни, Тростянець. В обласному центрі станом налічувалось 236 пам'яток археології на території м. Суми – 19, історії –

99, архітектури та містобудування – 82, монументального мистецтва – 12, комплексних – 24. На Сумщині діють три заповідники: з 1986 р. – Державний історико-культурний заповідник у м. Путивль (охоплює місто і Спадщанський ліс у Путивльському р-ні), Державний історико-культурний заповідник у м. Глухів (1994 р.) та Державний історико-культурний заповідник «Посулля» (2006 р.) [27, с. 6].

Сумщина має унікальну історико-культурну спадщину, де збереглись чудові садово-паркові архітектурні ансамблі (м. Суми, с. Хотінь, с. Кияниця, с. Куянівка, с. Бочечки, с. Волокитино), монастирські ансамблі (Мовчанський, Сафроніївський, Глинський тощо).

Приваблять туристів цікаві експонати краєзнавчих музеїв в містах Суми, Глухів, Ромни, Охтирка, Шостка, Конотоп, будинок-музей А. П. Чехова, що розташований на околиці м. Суми – Луці, музейна експозиція Петра Чайковського в с. Низи, що поблизу м. Суми, з шедеврами майстрів світового рівня познайомлять експозиції Сумського художнього музею (одного з найкращих в Україні) ім. М. Онацького та Лебединського художнього музею.

Серед унікальних об'єктів цивільної архітектури, з якими знайомить Сумщина – Круглий двір у м. Тростянці, зведений у 1749 р., як манеж цирку та для господарських потреб, Будинок Сумського повітового земства у м. Суми, нині обласний краєзнавчий музей, Будинок Дворянського зібрання у м. Глухів, нині міський краєзнавчий музей. Однією з найстаріших козацьких церков в Україні є Миколаївська церква в м. Глухів (1693 р.) До надбань сакральної архітектури Сумщини також належать унікальні споруди – Воскресенська церква та Спасо-Преображенський собор у м. Суми, церква Миколи Козацького в м. Путивлі, Святодухівській собор у м. Ромни, ансамбль Покровського собору в м. Охтирка, Трьох-Анастасіївська церква в м. Глухов та ін..

Сумський обласний краєзнавчий музей розміщується в одній з

найцікавіших споруд міста на перетині вул. Герасима Кондратьєва та Покровської площі. Це пам'ятка архітектури та історії місцевого значення. Будівля була зведена на замовлення Сумської повітової земської управи для потреб установи. Свого часу будинок був одним з тих, що формував неповторний архітектурний образ історичної частини міста. Вирішена у стилі неоренесансу, багато оздоблена ліпними деталями, будівля зовні зберегла свою автентичність. Вхід до будинку прикрашають каріатиди – античні (давньогрецькі) архітектурні деталі у вигляді жіночих фігур, які підтримують перекриття. Їх – дві пари. Одна символізує розвиток промисловості (тримає колесо шестерні), інша – сільське господарство (сніп колосків у руці). Головний вхід у будинок оформлений 5-ма арками, прикрашеними маскаронами. Бокові фасади завершуються прямокутними аттиками з ліпними скульптурними композиціями – дві фігурки путті, що сидять, спираючись на герб м. Суми.

У будинку, побудованому для потреб земства, на кінець XIX ст. розміщувались: земська управа, центральна бібліотека і склади підручників, органи повітової дворянської опіки, канцелярія головуєчого дворянства, зал для засідань зборів мирового з'їзду, військового та селянського присутствій, приміщення для арештантів, квартира доглядача арештантів, Олександрійський селянський банк, земська пошта, склади медикаментів 1-ї медичної дільниці, кімнати для архівів.

У приміщенні проводились дворянські зібрання, засідання мирових з'їздів, уповноважених військового та селянського присутствій, працювали органи повітової дворянської опіки.

Сьогодні, завітавши до Сумського обласного краєзнавчого музею, можна потрапити в історичне минуле міста і відвідати кабінет земського службовця. Тут можна побачити оригінальні експонати – крісло службовця земства, балотувальний апарат «системи Астаф'єва і

Товтена», журнали Сумських повітових земських зборів [56].

Будинок Дворянського зібрання було споруджено в 1811 р. коштом і на замовлення шляхти Глухівського повіту. Мурована потинькована двоповерхова споруда має характерну для класицизму фасадну композицію. Обернений до вулиці чільний фасад симетричний. Середня його частина виділена креповкою. Середня частина двоповерхова, бічні – одноповерхові. Планово-просторова композиція унікальна і водночас характерна для будівель такого функціонального призначення. В плані споруда квадратна. У центрі – прямокутний двосвітний зал з балконом для оркестру. Навколо залу розташована анфілада кімнат. До лицевої частини корпусу, обабіч вестибуля, винесено сходову клітку з двомаршевыми сходами, що ведуть на 2-й поверх.

Архітектура витримана у стильових формах провінційного класицизму поч. XIX ст. Стіни першого поверху рустовано і проріzano великими прямокутними вікнами без облямувань. У середній частині фасаду вони мають рельєфно виділені замкові камені. Перший поверх завершує енергійно прорисована карнизна тяга. Фасадна площа 2-го поверху розчленована широкими лопатками. Вікна мають тягнуті наличники і рельєфні підвіконні ніші. Вінчає споруду карниз на модульйонах. Бічний і дворовий фасади вирішено набагато скромніше, без жодного декору.

Будинок Дворянського зібрання у Глухові має значну історико-архітектурну цінність як типологічно унікальна будівля. Наразі в ньому розташований Глухівський міський краєзнавчий музей [18].

Миколаївська церква – найдавніша мурована споруда Глухова, унікальний зразок тридільного триверхого храму, найяскравіший твір архітектурного стилю козацького відродження кінця XVII ст., єдиний вцілілий твір видатного архітектора Матвія Єфимова. Церкву було збудовано на місці однойменної дерев'яної, відомої з документів, у 1683-

1695 рр. Перед нею відбувалися козацькі ради: 1708 р. тут було обрано гетьманом І. Скоропадського, 1727 р. – Д. Апостола, 1750 р. – К. Розумовського.

Зовнішній декор стриманий: грані підкреслено широкими лопатками і півколонками; вікна, розміщені у два яруси, мають спрощені наличники з фігурними розірваними сандриками. Стіни вінчає слабо розкрепований карниз із смугою поребрика. Верхи церкви витончені й водночас монументальні: перехід від більшого до меншого призматичних обсягів здійснюють покрівлі пластичних обрисів на кожному заломі. Верхи вінчають глухі ліхтарики з маківками й хрестами ковальської роботи. Західний притвор з дзвіницею є вдалим прикладом архітектурної стилізації другої пол. ХІХ ст. Імітуються архітектурні форми первісних частин споруди. Дзвіниця класичного типу – восьмерик на четверику. Північний і південний притвори на чільних гранях мають низенькі пристінні шестиколонні портики тосканського ордеру з масивними трикутними фронтонами.

В інтер'єрі поєднано глибинно-осьовий і висотний принципи розвитку простору. У північній стіні бабинця зберігся внутрістінний хід на хори, у південній стіні західного притвору – сходи на дзвіницю. Під бабинцем є підвал. Нині інтер'єр побілено [49].

Свято-Воскресенський кафедральний собор – найстаріша будівля м. Сум, перша міська кам'яниця – тризрубна, трибанна, двоповерхова церква, що є чудовим взірцем козацького бароко. Наріжний камінь Свято-Воскресенської церкви – першого мурованого храму Сум – заклав полковник Герасим Кондратьєв через 30 років після заснування самого міста.

Днем народження Свято-Вокресенської церкви вважається 23 жовтня 1702 р., коли храм було освячено. Тоді під склепом нового храму вперше пролунали християнські співи, а під час цієї визначної події були присутні

чи не всі жителі міста. Але факт освячення храму не свідчив про завершення будівництва – роботи тривали ще кілька років, зокрема, після закінчення нижнього храму його освятили на честь Святого апостола Андрія Первозванного, ангела-хранителя сумського полковника. Верхній храм був освячений на честь Воскресіння Христа.

Є дуже цікава й моторошна легенда про привид дівчини, який і досі «живе» у Свято-Воскресенській церкві. Це привид сестри (за іншою версією – дочки) Герасима Кондратьєва, яку начебто живцем замурували в стіни храму. Але служителі церкви спростовують ці чутки та припускають, що приводом виникнення легенди могло послужити те, що Свято-Воскресенська церква була родинною усипальницею Кондратьєвих [76].

Навіть якби нині у м. Путивлі нічого більше не було крім церкви Миколи Козацького, туристам все рівно варто було б сюди їхати, адже храм – неабияка національна пам'ятка. Його зводили типовим для козаків, тридільним храмом, але, зважаючи на більшу суворість клімату, порівняно із Наддніпрянщиною, просторове вирішення будівлі стало українським – два яруси: теплий (нижній) і холодний (верхній), причому нижній ярус не у цоколі, що типово для європейського бароко, а у першому поверсі. Висота бані теж видається нетиповою для звичайної козацької церкви і пояснюється двохярусністю споруди (другий ярус не повинен був впиратись у стелю, тому восьмигранний верх, який звужувався догори, створював ілюзію неабиякої висоти). Щось подібне ми можемо спостерігати у Сумах, у Воскресенській церкві. Своїм головним верхом церква Миколи Козацького нагадує буддійські пагоди [68].

Головною пам'яткою м. Охтирки вважається комплекс Покровського собору. Ансамбль складається з трьох різночасових пам'яток: Покровського собору 1753-1768 рр., Введенської церкви-дзвіниці 1784 р. та церкви Різдва Христового 1825 р. Всі вони муровані, потиньковані й побілені. Комплекс розташований в історичному

середмісті по осі головної вулиці. Собор є містобудівною домінантою загальноміського значення, головною спорудою комплексу і належить до рідкісного типу пізніх козацьких барокових храмів, які трапляються лише на Слобожанщині: тридільний, трибаневий, з тринавовим чотиристовпним центральним компартиментом. Його прототипом був Успенський собор в м. Охтирці, збудований у 1728–1738 рр. (не зберігся). В об'ємно-просторовій структурі пам'ятки синтезовано три типологічні схеми храмів: тридільного триверхового, поширеного в народній архітектурі, дев'ятидільного однобаневого, а також хрещато-баневого, генетично пов'язаного з зодчеством княжої доби [54].

Сумське Полісся повністю розташоване в межах древньої історико-географічної землі Сіверщини. Цікаві історико-архітектурні пам'ятки знаходяться на території Шосткинського р-ну. Насамперед, це Михайлівська церква в с. Вороніж, а також Гамаліївський монастир (XVIII ст.), на території якого знаходиться поховання славетного гетьмана І. Скоропадського та його дружини А. М. Маркович. На жаль, Гамаліївський монастир в наші дні не виконує функцію рекреаційного об'єкту. Зараз тут знаходиться виправно-трудова колонія. До культових споруд, які можуть бути цікавими для туристів та екскурсантів слід віднести Спасо-Преображенський храм у Ямполі, храми в с. Ображіївка та с. Пирогівка Шосткинського р-ну, величну надбрамну дзвіницю в м. Кролевці.

Найбільшими центрами музейної справи є Шостка і Глухів. У Шостці порівняно недавно відкрились історико-краєзнавчий музей та музей тричі Героя Радянського Союзу І. М. Кожедуба. В м. Глухові працюють краєзнавчий музей, музей С. А. Ковпака та музей «Сторінки історії Глухова», в с. Вороніж – музей українського письменника та етнографа П. О. Куліша уродженця селища, а в м. Кролевці – будинок-музей письменника П. Ф. Кочури [60].

В умовах глобалізації найкращим способом відчутти різноманіття існуючих культур, поспілкуватися з її носіями, провести спостереження за стародавніми традиціями, що зникають, врешті-решт просто насолодитися красою природи та архітектури певних регіонів є відвідування тематичних фестивалів (табл. 2.5).

Як свідчать дані табл. 2.5 подієвий туризм на Сумщині має велику ресурсну базу. Хоча варто відзначити, що деякі події, зокрема етнографічні фестивалі, до війни, з поодиноких ініціатив місцевих краєзнавців почали виростати в більш-менш сформовану індустрію. Одним із найвідоміших етнографічних фестивалів Сумщини є Всеукраїнський сільський фестиваль мистецтв «Боромля», який був започаткований 1991 р. Досвід знаного Сорочинського ярмарку наслідує Миропільський ярмарок (с. Миропілля Краснопільського р-ну) – адже це не тільки торговельний майданчик, але й низка культурно-мистецьких подій: майстер-класи народних умільців, театралізовані вистави, виступи музичних колективів тощо.

Варто додати, що навіть невеликі районні центри можуть володіти значним рекреаційним потенціалом. Наприклад, м. Тростянець (Сумська обл.) відоме у першу чергу завдяки шоколадній фабриці ПрАТ «Монделіз Україна» (при якій діє надзвичайно цікавий музей шоколаду), фортеці «Круглий двір» та дендропарку «Нескучне». Але найбільша кількість туристів приїжджає до Тростянця під час проведення різноманітних фестивалів (історичних реконструкцій «Стара фортеця», сучасної музики «Схід-рок», прихильників здорового способу життя «Нескучний Велофест»). Своєрідним фокусом цих подій стала пам'ятка архітектури «Круглий двір», оскільки він своїм фортечним виглядом приваблює не тільки глядачів та учасників лицарських турнірів, але задовольняє і вимоги шанувальників класичної музики завдяки своїй унікальній акустиці.

Таблиця 2.5

Культурно-мистецькі заходи у Сумській області [31]

Захід	Строки проведення	Місце	Учасники
1	2	3	4
Всеукраїнський фестиваль «Козацький родослав» та обласний фестиваль козацької пісні «Козацький родослав»	липень, щорічно	с. Шаповалівка Конотопський район	Вокальні чоловічі гурти
Всеукраїнський сільський фестиваль мистецтв та Всеукраїнський конкурс на краще виконання пісень про українське село «Боромля»	щороку протягом останньої декади серпня	м. Тростянець	Провідні та молоді художні колективи і солісти у вокальному, хореографічному, інструментальному, розмовному жанрі
Всеукраїнське козацьке свято «Калнишева рада»	жовтень, щорічно	с. Пустовійтівка Роменський район	Усі, хто бажають шанувати пам'ять останнього кошового отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського
Всеукраїнський літературно-мистецький фестиваль Кролевецькі рушники	листопад, щорічно	м. Кролевець	Поети і письменники, художники і майстри декоративно-прикладного мистецтва, мистецтвознавці, професійні та аматорські художні колективи і окремі виконавці
Обласний фестиваль-конкурс української пісні імені Бориса Гмирі «З іменем славетного земляка»	серпень, щорічно	м. Лебедин	Вокальні колективи та окремі виконавці з різних регіонів області, України, інших країн, без вікових обмежень
Обласний тур Всеукраїнського фестивалю-конкурсу колективів народного хорового співу імені Порфирія Демуцького	травень	м. Суми	Аматорські хорові колективи незалежно від їх відомчої належності

Продовження табл. 2.5

1	2	3	4
Обласний фестиваль народної інструментальної музики «Веселі музики»	травень	смт Жовтневе, Білопільський район	Ансамблі народних музик, ансамблі народних інструментів, троїсті музики, окремі виконавці народної інструментальної музики
Обласний дитячий фестиваль-конкурс виконавців сучасної естрадної пісні Чарівний ключик	квітень	смт Ямпіль	Діти і підлітки – виконавці сучасної естрадної пісні
Обласний фольклорний фестиваль «Слобожанські вечорниці»	грудень	Сумський район	Колективи та окремі виконавці що наслідують народні виконавські традиції етнографічних регіонів Сумщини
Всеукраїнський фестиваль духової музики Сурми Конституції	кінець червня, щорічно	м. Суми	Духові оркестри з різних міст України, а також гості з інших країн
Міжрегіональний Миропільський ярмарок	середина серпня, щорічно	с. Миропілля, Краснопільський район	Представники агропромислових підприємств, торгівлі, ресторанного бізнесу, народні умільці з усіх районів Сумщини та інших областей України

Інший невеликий райцентр Сумщини – м. Путивль відоме не тільки згадкою у «Слові о полку Ігоревім», але й щорічним масштабним святкуванням дня партизанської слави 22 вересня. Перше святкування відбулося неподалік Путивля у Спадщанському лісі 2001 р.

Літературно-мистецьке спрямування має етнографічний фестиваль «Кролевецькі рушники». Він проводиться з 1995 р., з 2007 р. має статус міжнародного. У Роменському районі щорічно відбувається всеукраїнське козацьке свято «Калнишева рада». Місто Лебедин відоме пісенним конкурсом-фестивалем імені їхнього славетного земляка – співака Бориса Гмирі. У с. Малий Самбір Конотопського р-ну на базі досвідної

станції садівництва проводиться оригінальний гастрономічний фестиваль «Віншуємо суницю – першу ягоду-царицю».

Обласний центр – м. Суми відоме міжнародними фестивалями органної і камерної музики «Бахфест» і «Органум», майданчиками для їх проведення стали обласна філармонія та архітектурна пам'ятка – костел Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Всеукраїнський фестиваль духової музики «Сурми Конституції» з 2001 р. проводиться на різних площадках міста.

Відзначимо широкі можливості комбінування різних видів рекреаційних занять в конкретних ситуаціях. Вважається, що чим більше таких поєднань (суміщень) – тим ефективніше здійснюється рекреаційна діяльність, тому що за одиницю часу задовольняється більше рекреаційних потреб. Унікальні події тури якраз і сприяють такому поєднанню [81].

Проведений аналіз історико-культурної компоненти рекреаційно-туристичного потенціалу Сумської області засвідчив про наявність потенціалу для культурно-пізнавального, релігійного та подієвого туризму. Однак, якою багатою та унікальною не була б історико-культурна спадщина регіону без матеріально-технічної бази та інфраструктури туризму, які відповідали б міжнародним стандартам, не слід очікувати, що туристична індустрія в межах певної території буде отримувати високі прибутки.

2.4. Інфраструктура туристичної галузі

Інфраструктура ринку туристичних послуг регіону, будучи його допоміжною (забезпечуючою) підсистемою, одночасно виконує роль каталізатора, що значно активізує туристичний попит, а також, значною мірою, визначає рівень конкурентоспроможності регіонального

туристичного продукту.

Транспортна інфраструктура Сумської області характеризується низьким рівнем розвитку єдиної транспортної мережі, придорожного сервісу та інформаційного облаштування, незадовільним станом дорожнього покриття та безпеки дорожнього руху, що погіршує доступність туристичних ресурсів, знижує мобільність населення та якість національного туристичного продукту.

Експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування в області становить 793,7 км. В останні роки дещо збільшилася протяжність електрифікованих залізних доріг, але їх частка становить 20%, що у 2 рази нижче середньоукраїнського показника. На 1000 км² території припадає 33 км залізниць, що також дещо нижче середньоукраїнського показника (37 км). Найбільший залізничний вузол – Конотоп (три напрямки), а також Суми, Ворожба, Смородино (Тростянець), Хутір-Михайлівський (Дружба).

Довжина автомобільних доріг загального користування становить 7,3 тис. км, у т.ч. доріг з твердим покриттям 6,5 тис. км. Частка автомобільних доріг з твердим покриттям в області зростає повільно, хоча зараз вона складає 89% від загальної довжини автомобільних доріг. Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям на 1000 км² становить 273 км.

Основну діяльність в області забезпечують 2 театри (драми та музичної комедії ім. М.С. Щепкіна, обласний театр для дітей та юнацтва), обласна філармонія, 674 клубних та 615 бібліотечних закладів, 35 музичних шкіл, 11 державних музеїв, училище мистецтв і культури ім. Д.Бортнянського, обласний центр народної творчості.

Але тільки наявності інфраструктури, призначеної для туризму, недостатньо. Її необхідно розглядати в широкому значенні: основні елементи інфраструктури повинні виконувати не тільки виключно рекреаційну функцію, а й служити провідним фактором поліпшення

всього соціально-економічного життя країни. Це має бути інфраструктура загального користування, що відповідає світовим стандартам і зорієнтована на всіх мешканців України та її гостей.

Транспортна підсистема – 8 місце в рейтингу регіонів (сусідні області: Чернігівська – 20, Полтавська – 2), значно вище загальноукраїнського показника (0,97 проти 0,94). Негативна динаміка індексу складової зумовлена зменшенням на 14 % вантажообороту автомобільного транспорту, пасажирооборот зріс на 2,5 % [33]. Транспорт Сумської обл. – система транспортного обслуговування на теренах області, яка включає основні види міжміського громадського, залізничного та повітряного транспорту. На території області розвинуті усі види транспорту. В районах Слобожанщини і Сіверщини розташована доволі розлога мережа залізниць.

Міський електротранспорт в області представлений: тролейбусами та трамваями. Міжміські автобуси у Сумській обл. забезпечуються мережею автостанцій «Сумиоблавтотранс» і дають можливість дістатися з центру області у всі куточки країни. У Сумській обл. знаходяться залізничні шляхи, які належать державній компанії «Укрзалізниця» в особах філій: в південній частині області (півночі Слобідщини) – Південна залізниця, в північній і центральній частинах – Південно-Західна залізниця. Найбільші залізничні вузли: Ворожба, Конотоп, Бахмач, Хутір-Михайлівський. В області є кілька аеродромів, зокрема в Сумах міжнародний аеропорт «Суми» та аеродром у Глухові [83].

Розвиток туристської інфраструктури сприятиме поповненню обласного і місцевих бюджетів, розвиток туристичної галузі сприятиме зростанню добробуту громадян, збереженню історико-культурної спадщини та піднесенню духовного потенціалу суспільства, розширить сферу послуг населення, що, у свою чергу, збільшить кількість робочих

місць, покращить соціально-економічне становище громадян.

2.5. Наслідки військових дій у регіоні

У регіоні зафіксовано понад 2,2 тис. пошкоджених об'єктів (за попередніми розрахунками, орієнтовна сума для відновлення по зазначеним об'єктам обліковується біля 52 млрд гривень), у тому числі: 18 закладів освіти (сума відновлення – 8,3 млрд гривень); 40 закладів охорони здоров'я (сума відновлення – 1,1 млрд гривень); 4 заклади соціального захисту (сума відновлення – 0,07 млрд гривень); 33 заклади культури та спорту (сума відновлення – 0,06 млрд гривень); 101 об'єкт життєзабезпечення (сума відновлення – 1 млрд гривень); 58 адміністративних будівель (сума відновлення – 0,6 млрд гривень); 2 центри надання послуг (сума відновлення – 0,02 млрд гривень); 3 вокзали (сума відновлення – 0,5 млрд гривень); 49 промислових підприємств (сума відновлення – 3 млрд гривень); 15 мостів, біля 1500 кілометрів доріг (сума відновлення – 21 млрд гривень); 207 житлових багатоповерхових будинків (сума відновлення – 13 млрд гривень); 1391 приватна садиба (сума відновлення – 2,4 млрд гривень); 137 інших (невійськових) об'єктів – 1 млрд гривень); 1 військовий об'єкт та 1 парк (сквер) (сума відновлення уточнюється).

Бойові дії, які ведуться на території області, завдають шкоду природним екосистемам, спричиняють забруднення повітря, земельних ресурсів (станом на 01.06.2022 проведено обстеження 13 випадків завданої шкоди довкіллю, збитки нараховані по 5 випадкам на суму 160 млн гривень, робота триває). Проведено роботи зі знешкодження 5770 одиниць вибухонебезпечних предметів. Обстежено територію площею понад 1,3 млн гектарів, 326 об'єктів критичної інфраструктури, 123 кілометри залізничних колій, понад 500 кілометрів автомобільних доріг, понад 30 кілометрів ліній електропередач, 9,4 кілометра магістралі газопроводу.

Здійснюється нетехнічне обстеження територій та маркування ділянок (встановлюються знаки мінної небезпеки).

Найголовніше питання – повернути людей, які покинули свої домівки. Наразі важко повністю цим управляти, але готувати умови для повернення можна і треба вже зараз. Зокрема, однією із важливих таких умов є: забезпечення робочими місцями; гарантування населенню базових медичних послуг (соціальна медицина), психологічної підтримки та освітніх послуг, а також підтримка закладів культури (музеї, бібліотеки, театри тощо); заохочення соціально відповідального бізнесу; інтеграція внутрішньо переміщених осіб.

Сумщина як прикордонна прифронтна область потребує від держави підтримки в напрямі соціально-економічного розвитку, зокрема пропонується: зменшення податкового навантаження, створення вільної економічної зони із рядом вагомих пільг для підприємств, що розташовані на прикордонних територіях з країною-агресором; компенсація єдиного соціального внеску для середнього та малого бізнесу, який зареєстрований в області та зберігає/створює робочі місця для місцевого населення; фінансування оборонних програм області; дотації територіальним громадам, які віднесені до зони бойових дій; відбудова зруйнованої інфраструктури області; державні замовлення на розробку оборонних проєктів (наукові продукти), а також для промислових підприємств, що забезпечують продукцією критичну інфраструктуру держави;

До кінця 2024 року очікуються втрати місцевими бюджетами власного фінансового ресурсу понад 20% (до 1,8 млрд гривень). Падіння валового регіонального продукту коливатиметься в межах біля 45%-55%. Інфляція перевищуватиме 15-20% у річному вимірі. Галузь сільського господарства функціонуватиме стабільно, збережеться спеціалізація господарюючих суб'єктів, здійснюватиметься підтримка наявної матеріально-технічної бази. Відновлення роботи підприємств харчової та переробної промисловості

області до кінця 2024 року очікується на рівні майже 85%, у тому числі потужностей з переробки тваринницької продукції та виробництва продуктів харчування, зокрема молока та молочних продуктів. Промисловий комплекс поступово буде оговтуватися після активної фази збройної агресії та забезпечить відновлення на початок 2023 року до 70% виробничих потужностей. Повернення населення до своїх домівок не буде таким активним як при оптимістичному сценарію. Ситуація з безробіттям залишатиметься складною, проте буде поступово наближатися до показників довоєнного стану (майже 10,5% до робочої сили).

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ Й ПРІОРИТЕТИ

РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ

3.1. Стан та динаміка туристичної діяльності у регіоні

Важливим чинником ефективного використання рекреаційних ресурсів є наявність в межах туристичних дестинацій туристичної інфраструктури. Згідно Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про туризм» туристична інфраструктура – сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів [66]. Таким чином, це будівлі і споруди, засоби комунікації, транспортна система, які задіяні в наданні туристичних послуг.

У табл. 3.1 наведено показники кількості туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму – обсяг туристичного потоку, що кількісно відображує фактичне перебування туристів в області. Основні статистичні і розрахункові показники туристичної діяльності регіону узагальнені у додатках Б, Г.

У 2018 р. їх кількість становила 16,18 тис. осіб, що на 4,9 тис. осіб (44,6 %) більше ніж у 2017 р. та 7,53 тис. осіб (83,4 %) більше ніж у 2016 р. Значну частку у туристичному потоці області складають виїзні туристи, так у 2018 р. їх кількість становила 13,05 тис. осіб, що на 4,46 тис. осіб (51,8 %) більше ніж у 2017 р. та 6,87 тис. осіб (111,2 %) більше ніж у 2016 р., що свідчить про недостатню розвиненість ринку внутрішнього туризму в області.

Таблиця 3.1

Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туристів в Сумській обл. у 2000-2020 рр. (укладено за матеріалами Головного управління статистики у Сумській області)

(осіб)

Роки	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього	У тому числі		
		в'їзні (іноземні) туристи	виїзні туристи	внутрішні туристи
1	2	3	4	5
2000	7005	701	921	5383
2001	6077	313	845	4919
2002	9402	79	1299	8024
2003	11668	49	1704	9915
2004	10221	65	2462	7694
2005	14409	104	3019	11286
2006	16450	208	3975	12267
2007	20627	184	6943	13500
2008	24035	149	9222	14664
2009	23254	134	6003	17117
2010	45172	203	11992	32977
2011	18347	92	5600	12655
2012	13739	98	4586	9055
2013	13498	25	6564	6909
2014	8574	25	5798	2751
2015	7567	4	4107	3456
2016	8819	-	6178	2641
2017	11185	-	8595	2590
2018	16178	... ¹	13050	... ¹
2019	25919	... ¹	19497	6445
2020	12004	... ¹	9116	2843

² Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

Найголовнішим в ефективному використанні рекреаційних ресурсів є наявність туристичної інфраструктури – це готелі, мотелі, будинки відпочинку, пансіонати, санаторії, заклади харчування, транспортні засоби, заклади для розваг, атракції та ін.

Територіально у регіоні санаторно-курортні заклади розміщені нерівномірно і сконцентровані лише в 4 районах – Сумському,

Шосткинському, Охтирському та Лебединському.

За існуючими класифікаціями курортів, їх поділяють на грязеві, кліматичні та бальнеологічні, де лікують природними мінеральними водами. Окремі санаторії можуть суміщувати різні лікувальні профілі, як, наприклад, санаторій «Токарі», який знаходиться у Лебединському р-ні Сумської обл., де для лікування використовуються природні мінеральні води, місцеві торфові грязі та різноманітні лікувальні процедури. Тобто цей санаторій одночасно відноситься до бальнеологічного, кліматичного і грязьового типу. Він спеціалізується на оздоровленні та лікуванні осіб, що постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС, дітей та дорослих, ветеранів війни та праці, інвалідів та інших людей, що потребують оздоровлення. Для бальнеопроцедур використовується джерело мінеральної води хлоридно-натрієвого складу типу «Миргородської» (вода «Токарівська»), що видобувається з глибини більше 1000 м. Ця вода дозволяє лікувати захворювання кишково-шлункового тракту, хвороби нирок та печінки.

До бальнеологічного та кліматичного типів можна віднести популярний не лише в Україні, а й за кордоном «Буймерівка Сосновий & SPA-курорт 1936», який знаходиться в Сумській обл. за 6 км від м. Охтирка, на березі р. Ворскла. Цей заклад відкрився у 2005 р. і надає відвідувачам туристичні та лікувальні послуги. Збудований за міжнародними стандартами RCI, курорт пропонує різні види відпочинку: пляжний, SPA-оздоровлення, заняття спортом, риболовлю, прогулянки на конях, екологічний туризм, збір грибів і ягід, корпоративний відпочинок та конференц-туризм.

Спеціалізованим лікувально-оздоровчим закладом який знаходиться в області є санаторій «Лижна база обласного управління фізичного виховання і спорту» (с. Токарі Сумського р-ну), що працює у системі підготовки спортсменів-біатлоністів [37]. У табл. 2.2 наведено

доступні показники кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів в Сумській області.

Таблиця 2.2

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади (укладено за матеріалами Головного управління статистики у Сумській області)

Роки	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку	
	всього	у них ліжок, тис. од.	всього	у них ліжок, тис. од.	всього	у них ліжок, тис. од.	всього	у них ліжок, тис. од.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2000	4	0,54	8	0,56	-	-	43	4,4
2001	3	0,44	6	0,44	-	-	34	3,8
2002	3	0,47	6	0,44	-	-	33	3,4
2003	3	0,45	5	0,43	-	-	31	3,3
2004	3	0,46	5	0,45	-	-	31	2,9
2005	3	0,46	5	0,45	-	-	25	2,8
2006	3	0,46	5	0,45	-	-	20	2,7
2007	3	0,46	5	0,45	-	-	21	2,7
2008	3	0,48	5	0,44	-	-	19	2,3
2009	3	0,46	5	0,47	-	-	18	2,3
2010	3	0,46	5	0,47	-	-	16	2,2
2011	4	0,62	4	0,30	-	-	16	1,8
2012	4	0,66	3	0,25	-	-	15	1,5
2013	4	0,64	3	0,25	-	-	11	1,2
2014	4	0,65	3	... ¹	-	-	12	1,3

Продовження табл. 2.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2015	4	0,65	3	... ¹	-	-	14	1,4
2016	4	0,65	3	... ¹	-	-	13	1,0
2017	4	0,65	3	... ¹	-	-	10	0,8
Відхилення 2017/2016 р.:								
- абсолютне, (+; -)	0,0	0,0	0,0	-	-	-	-3	-0,2
- відносне, %	0,0	0,0	0,0	-	-	-	-23,1	-20,0
Відхилення 2017/2015 р.:								
- абсолютне, (+; -)	0,0	0,0	0,0	-	-	-	-4	-0,6
- відносне, %	0,0	0,0	0,0	-	-	-	-28,6	-42,8

Дані табл. 2.2 свідчать, що на протязі 2000-2017 рр. кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням не змінилася і зараз становить 4 од. Що стосується кількості санаторій-профілакторіїв, то їх кількість з 2012 р. до 2017 р. не змінилася і зараз становить 3 од. (їх максимальна кількість становила 8 од. у 2000 р.). Один з них – кліматичний санаторій-профілакторій «Олдиш» ПАТ «Сумихімпром» спеціалізується на лікуванні захворювань нервової, дихальної та опорно-рухової системи. Для оздоровлення своїх співробітників працюють санаторій-профілакторій «Ізумруд» Шосткинського казенного заводу «Зірка» та санаторій-профілакторій ВАТ «СМНВО» (м. Суми). Однак, можливості цих закладів як пунктів лікувально-оздоровчого туризму не використовуються.

На протязі досліджуваного періоду більше ніж у 4 рази скоротилася кількість баз та інших закладів відпочинку, так їх кількість з 43 од. у 2000 р. до 10 од. у 2017 р. Оскільки в Україні більшість, баз відпочинку та інших закладів відпочинку будувались за проектами, що сьогодні не відповідають міжнародним стандартам. Мережа їх активно формувалась у період масового туризму, з інтенсивною експлуатацією та несвоєчасним капітальним і поточним ремонтом, що призвело до значного зносу цих

будівель та оснащення та призвело до закриття.

Показники загальної кількості колективних засобів розміщення наведені у табл.3.3.

Таблиця 3.3

Колективні засоби розміщування
(укладено за матеріалами Головного управління статистики у
Сумській області)

Роки	Кількість колективних засобів розміщування, од	Кількість місць у колективних засобах розміщування, од	Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування
2011	72	4103	71136
2012	69	4039	65878
2013	68	3602	65012
2014	60	3591	66718
2015	55	3456	53207
2016	57	3264	62701
2017	52	2911	58098
2018	21	1532	43471
2019	21	1424	44657
2020	17	1300	27160

Як свідчать дані табл. 2., кількість колективних засобів розміщення Сумської обл. на протязі за 2011-2020 рр. зменшилася майже у 3,5 рази. Так, у 2020 їх кількість становила 17 од., у 2018 р. 21 од., що на 31 од. (59,6 %) менше ніж у 2017 р. та на 36 од. (63,2 %) менше ніж у 2016 р. Відповідно зменшилася кількість розміщених осіб з 3264 осіб у 2016 р. та 2911 осіб у 2017 р. до 1532 осіб у 2018 р. (менше на 47,3 % та 53,1 % відповідно). Аналогічна ситуація спостерігається щодо кількості осіб, що перебували у колективних засобах розміщування. Їх максимальна кількість була зафіксовано у 2011 р. – 71,14 тис. осіб, у 2018 р. їх кількість становила 43,47 тис. осіб., що на 14,63 тис. осіб (25,2 %) менше ніж у 2017 р. та на 19,23 тис. осіб (30,7 %) менше ніж у 2016 р.

Окрему категорію складають дитячі санаторії, які можуть

обслуговувати туристів цієї вікової категорії. У Сумській області знаходиться 3 заклади цього типу: дитячий багатoproфільний санаторій «Лебединський», дитячий протитуберкульозний (м. Суми) та Шосткинський обласний дитячий протитуберкульозний санаторій. Поєднання медикаментозного лікування із оздоровчими можливостями наявних лісових рекреаційних ресурсів, сприяє розвитку даних закладів як пунктів лікувально-оздоровчого туризму. Крім того, у м. Суми розташований державний позашкільний заклад санаторного типу «Ровесник», який щороку оздоровлює дітей-сиріт, дітей учасників АТО, талановитих дітей [37].

У табл. 2.4 наведено показники кількості дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку в Сумській обл. у 2000-2019 рр.

Таблиця 2.4

Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які
працювали влітку
(укладено за матеріалами Головного управління статистики у
Сумській області)

Роки	Кількість закладів, од.		У них місць, од.		Кількість дітей, які перебували у закладах, осіб	
	усього	у тому числі заклади оздоровлення	усього	у тому числі у закладах оздоровлення	усього	у тому числі у закладах оздоровлення
1	2	3	4	5	6	7
2000	504	29	5955	5955	37282	17013
2001	570	30	5930	5930	42391	16356
2002	723	30	6170	6170	49586	17044
2003	776	28	5925	5925	53762	17506
2004	787	28	5800	5800	64248	17501
2005	772	28	5875	5875	62465	17025
2006	781	29	5935	5935	57941	14940
2007	790	27	5905	5605	57663	15055
2008	796	25	5454	5175	59719	14453

Продовж. табл. 2.4

1	2	3	4	5	6	7
2009	776	25	5415	5215	55070	11616
2010	780	24	5050	5050	54469	10883
2011	750	25	5275	5215	54094	10898
2012	736	25	5151	5055	53721	11501
2013	1010	25	5050	4890	75333	11559
2014	732	27	5290	5290	55341	13389
2015	689	24	4722	4722	46525	9941
2016	731	24	4600	4600	49252	10582
2017	729	25	4825	4825	49922	10882
2018	728	22	4204	4204	50161	10212
2019	721	21	3918	3918	50108	10105
Відхилення 2019/2018 р.: - абсолютне, (+; -)	-7	-1	-286	-286	-53	-107
- відносне, %	-1,0	-4,0	-6,8	-6,8	-0,1	-1,0
Відхилення 2019/2017 р.: - абсолютне, (+; -)	-8	-4	-907	-907	186	-777
- відносне, %	-1,1	-16,0	-18,8	-18,8	0,4	-7,1

Як свідчать дані табл. 2.4, максимальна кількість – 1010 закладів відпочинку, у т. ч. 25 закладів оздоровлення складала у 2010 р. У 2014 р. у зв'язку із суспільно-політичною ситуацією загальна кількість закладів скоротилася до 732 закладів, а вже у 2019 р. скоротилася і сягнула 721 заклад, що на 7 закладів (1,0 %) менше ніж у 2018 р. та на 8 закладів (1,1 %) менше ніж у 2017 р. Що стосується кількості дітей, які перебували у даних закладах їх максимальна кількість відпочивала у 2005 р. – 64,5 тис. осіб, а вже у 2019 р. скоротилася і сягнула 50,11 тис. осіб, що 53 особи (0,1 %) менше ніж у 2018 р. та на 186 осіб (0,4 %) більше ніж у 2017 р.

3.2. Особливості розвитку туризму в регіоні в умовах війни

До російсько-української війни 2022 р. туристична сфера в Сумській області розвивалася динамічно. З'являлися нові туристичні атракції, розроблялися туристичні маршрути, активно розвивався сільський, подієвий туризм та ін. Однак, під час війни та окупації Сумської області російськими військами багато туристичних локацій було знищено, або ж вони призупинили свою діяльність. Незважаючи на це, не весь туристичний бізнес зупинив свою діяльність.

Основним видом туристичної діяльності до початку війни серед у Сумській області був культурно-пізнавальний (30,3%) туризм. Фестивальним та подієвим туризмом займалися 11,8%; 10,5% – спортивний та активний туризм, 7,9% – сільський та екологічний, 6,6% – релігійний. Лікувально-оздоровчий та гастрономічний туризм замав 3,6% , а креативний 1,3%.

Серед проблем, з якими довелося зіткнутися підприємствам туристичної сфери Сумської області: туристичні об'єкти, з якими був пов'язаний бізнес, потрапили в зону окупації або активних бойових дій і стали недоступними (17,6%); довелося повністю переорієнтувати свою діяльність з туристичної діяльності на інше спрямування (15,7%); партнери по туристичній діяльності припинили своє функціонування або не приймають туристів (13,7%); емоційне виснаження працівників та їх моральна неготовність працювати в сфері послуг (11,8%); також 11,8% респондентів вирішили перервати свою туристичну діяльність через низький попит; працівники поїхали за кордон (7,8%); працівники були призвані на службу до ЗСУ (7,8%); довелося повністю припинити функціонування через відсутність економічної рентабельності (5,9%).

Серед перспективних шляхів розвитку туристичної діяльності в Сумській області є функціонування туристичних локацій (46,5%) та

можливість модернізувати туристичні об'єкти за рахунок грантових коштів (32,6%).

Перспективними, на нашу думку, є такі напрями (види) туризму у регіоні, як культурно-пізнавальний, фестивальний та подієвий і гастрономічний туризм; спортивний та активний. До важливих видів туризму відносимо темний; промисловий туризм; креативний та діловий туризм.

Для створення нових туристичних локацій у громадах необхідно: відновлення інфраструктури, налагодження мирного життя; створення нових кластерів туризму, нових робочих місць; створення музеїв, меморіалів, експозицій, пам'ятних місць; розвиток різних видів туризму; створення туристичних брендів та ін.

Для відновлення туристичної сфери в регіонах України, у т.ч. в Сумській області, після перемоги потрібно, перш за все, зосередитися на розвитку туристичної інфраструктури, відновленні пошкоджених туристичних об'єктів; необхідне державне стимулювання, фінансова підтримка, державні програми; удосконалення законодавчої бази; залучення іноземних партнерів, міжнародне партнерство.

3.3. Проблеми й пріоритети розвитку туристичної діяльності у регіоні

Серед основних проблем розвитку туристичної діяльності в регіоні, які спостерігались і до початку війни, можна виділити наступні:

1. Незадовільний стан туристичної інфраструктури. В області не створюються сприятливі умови для її розвитку, не відбувається залучення інвестицій для відновлення існуючих колективних закладів розміщення, закупівлі сучасного транспорту, ремонту автошляхів тощо.

2. Невелика пропозиція регіональних турів. Більшість туристичних фірм займаються відправленням туристів за межі області або за кордон.

Хоча внутрішній туризм почали розвивати тільки в останні кілька років, прийом туристів на Сумщині досі є здебільшого неоптимальним та не вигідним для туристичних підприємств. Процес розвитку туристичної діяльності в регіоні неможливий без підтримки місцевих туристичних підприємств, які можуть займатись розробкою та реалізацією регіональних турів, просуваючи особистий бренд області на ринку.

3. Недостатній рівень підготовки кваліфікованих кадрів у сфері туризму. У Сумській області наразі навчання за спеціальністю 242 «Туризм» проводиться лише в одному вищому навчальному закладі – Сумському державному університеті.

Стратегічними напрямками туристичної діяльності Сумської області у повоєнний період є:

1. Відбудова та відновлення пошкодженої чи зруйнованої туристичної інфраструктури. Сумська область була окупована російськими військами з 24 лютого по 6 квітня 2022 року. Найбільших руйнувань зазнали міста Тростянець та Охтирка, де протягом місяця велись бойові дії. Постраждала критична та цивільна інфраструктура, зокрема зруйновані залізничні вокзали, залізничне покриття та автомобільні мости. Також пошкоджено багато історико-культурних пам'яток, серед яких пам'ятка архітектури національного значення – будинок управителя маєтками Кеніга, «Круглий двір» та Охтирський міський краєзнавчий музей. Тому, одним з перших стратегічних пріоритетів розвитку туристичної діяльності після війни є відбудова пошкодженої туристичної інфраструктури.

2. Ліквідація наслідків бойових дій, повне розмінування територій. За офіційними даними Міністерства внутрішніх справ, Сумська область є найбільш замінованою з усіх деокупованих областей країни, площа замінованої території становить понад 47%. Для безпечного пересування туристів регіоном потрібно якомога швидше і якісніше ліквідувати наслідки бойових дій.

3. Створення регіональних турів та туристичних маршрутів по Сумській області та/або включаючи прилеглі райони сусідніх областей. Наприклад, маршрут Глухів – Путивль – Конотоп – Батурин, що об'єднує міста козацької та гетьманської слави Сумської та Чернігівської областей. Актуально є створення маршруту воєнного туризму Суми – Тростянець – Охтирка, що буде спрямований на ознайомлення туристів з наслідками воєнних дій на території області.

4. Розробка туристичного бренду Сумської області та просування регіонального туристичного продукту на національному і міжнародному рівнях.

5. Підвищення туристичного потенціалу міста Суми як обласного центру, що залучатиме інвестиції та інновації для розвитку усієї області. Створення ефективної мережі міжнародних партнерств для залучення інвестицій та інновацій. Підвищення готовності міських інституцій до використання технологічних інновацій.

6. Розвиток нових перспективних видів туризму: сільський зелений, подієвий, спортивний. Створення необхідної інфраструктури для проведення спортивних та культурних заходів та подій, зокрема, концертних залів та майданчиків, стадіонів, спортивних зал тощо. Підтримка та розвиток існуючих спортивних клубів та організацій, що допоможе привернути увагу до міста чи регіону. Співпраця з місцевими громадськими організаціями, фермерами та іншими стейкхолдерами, щоб забезпечити ефективне використання природних ресурсів і залучити максимальну кількість людей до участі в розвитку сільського зеленого туризму.

7. Залучення місцевого населення до розвитку туризму: організація культурно-просвітницьких заходів на туристичну та підприємницьку тематику, надання фінансової підтримки у формі грантів для реалізації бізнес-проектів у туристичній сфері, надання пільг для створення нових малих бізнесів у туристичній сфері.

ВИСНОВКИ

Досліджений регіон насичений різноманітними природними та історико-культурними об'єктами, які можуть бути використані у роботі підприємств туристського бізнесу та у позиціонуванні даної території як атрактивної дестинації. Мережа об'єктів туристської інфраструктури суттєво впливає на створення різноманітних туристичних продуктів для різної категорії споживачів.

Туристські ресурси регіону досить різноманітні. Територія багата історико-культурними та природними пам'ятками. В її володінні майже 1,5 тис. історичних пам'яток, 780 – археологічних пам'яток, 102 пам'ятки монументального мистецтва, 373 архітектурних пам'ятки, 6 садово-паркових архітектурних ансамблів та 3 монастирські ансамблі.

Рациональне використання туристичних ресурсів у регіоні можливе завдяки: формуванню на базі основних туристичних центрів, курортів та регіонів відпочинку єдиної системи туристично-рекреаційних зон області, у яких є можливість надавати повний комплекс послуг для туристів (включаючи проживання, харчування, культурно-побутове обслуговування, транспортне обслуговування, розваги, екскурсійне обслуговування, довідково-інформаційне забезпечення). Тип і функціональні особливості кожної з туристично-рекреаційних зон залежатимуть, у першу чергу, від наявного там туристичного потенціалу, історико-культурного чи природного; створенню нових туристичних продуктів різнопланового характеру (з охопленням таких елементів, як розміщення, транспорт, послуги гіда, перекладача, а також оглядом визначних пам'яток, відвідин музеїв, театрів, фестивалів, художніх салонів, вернісажів, галерей тощо), розрахованих на різні сегменти туристичного ринку; активізації проведення культурно-видовищних акцій, заходів, фестивалів та популяризації регіону як бази культурно-пізнавального та релігійного

туризму задля підвищення заповнюваності готелів і покращення туристичної активності в області у несезонний період.

Серед проблем, з якими довелося зіткнутися підприємствам туристичної сфери Сумської області: туристичні об'єкти, з якими був пов'язаний бізнес, потрапили в зону окупації або активних бойових дій і стали недоступними (17,6%); довелося повністю переорієнтувати свою діяльність з туристичної діяльності на інше спрямування (15,7%); партнери по туристичній діяльності припинили своє функціонування або не приймають туристів (13,7%); емоційне виснаження працівників та їх моральна неготовність працювати в сфері послуг (11,8%); також 11,8% респондентів вирішили перервати свою туристичну діяльність через низький попит; працівники поїхали за кордон (7,8%); працівники були призвані на службу до ЗСУ (7,8%); довелося повністю припинити функціонування через відсутність економічної рентабельності (5,9%).

Серед перспективних шляхів розвитку туристичної діяльності в Сумській області є функціонування туристичних локацій (46,5%) та можливість модернізувати туристичні об'єкти за рахунок грантових коштів (32,6%).

Перспективними, на нашу думку, є такі напрями (види) туризму у регіоні, як культурно-пізнавальний, фестивальний та подієвий і гастрономічний туризм; спортивний та активний. До важливих видів туризму відносимо темний; промисловий туризм; креативний та діловий туризм.

Для створення нових туристичних локацій у громадах необхідно: відновлення інфраструктури, налагодження мирного життя; створення нових кластерів туризму, нових робочих місць; створення музеїв, меморіалів, експозицій, пам'ятних місць; розвиток різних видів туризму; створення туристичних брендів та ін.

Серед основних проблем розвитку туристичної діяльності в регіоні, які спостерігались і до початку війни, можна виділити

наступні:

- незадовільний стан туристичної інфраструктури. В області не створюються сприятливі умови для її розвитку, не відбувається залучення інвестицій для відновлення існуючих колективних закладів розміщення, закупівлі сучасного транспорту, ремонту автошляхів тощо.

- невелика пропозиція регіональних турів. Більшість туристичних фірм займаються відправленням туристів за межі області або за кордон. Хоча внутрішній туризм почали розвивати тільки в останні кілька років, прийом туристів на Сумщині досі є здебільшого неоптимальним та не вигідним для туристичних підприємств. Процес розвитку туристичної діяльності в регіоні неможливий без підтримки місцевих туристичних підприємств, які можуть займатись розробкою та реалізацією регіональних турів, просуваючи особистий бренд області на ринку.

- недостатній рівень підготовки кваліфікованих кадрів у сфері туризму. У Сумській області наразі навчання за спеціальністю 242 «Туризм» проводиться лише в одному вищому навчальному закладі – Сумському державному університеті.

Стратегічними напрямками туристичної діяльності Сумської області у повоєнний період є:

- відбудова та відновлення пошкодженої чи зруйнованої туристичної інфраструктури. Сумська область була окупована російськими військами з 24 лютого по 6 квітня 2022 року. Найбільших руйнувань зазнали міста Тростянець та Охтирка, де протягом місяця велись бойові дії. Постраждала критична та цивільна інфраструктура, зокрема зруйновані залізничні вокзали, залізничне покриття та автомобільні мости. Також пошкоджено багато історико-культурних пам'яток, серед яких пам'ятка архітектури національного значення – будинок управителя маєтками Кеніга, «Круглий двір» та Охтирський міський краєзнавчий музей. Тому, одним з перших

стратегічних пріоритетів розвитку туристичної діяльності після війни є відбудова пошкодженої туристичної інфраструктури;

– ліквідація наслідків бойових дій, повне розмінування територій. За офіційними даними Міністерства внутрішніх справ, Сумська область є найбільш замінованою з усіх деокупованих областей країни, площа замінованої території становить понад 47%. Для безпечного пересування туристів регіоном потрібно якомога швидше і якісніше ліквідувати наслідки бойових дій;

– створення регіональних турів та туристичних маршрутів по Сумській області та/або включаючи прилеглі райони сусідніх областей. Наприклад, маршрут Глухів – Путивль – Конотоп – Батурин, що об'єднує міста козацької та гетьманської слави Сумської та Чернігівської областей. Актуально є створення маршруту воєнного туризму Суми – Тростянець – Охтирка, що буде спрямований на ознайомлення туристів з наслідками воєнних дій на території області;

– розробка туристичного бренду Сумської області та просування регіонального туристичного продукту на національному і міжнародному рівнях;

– підвищення туристичного потенціалу міста Суми як обласного центру, що залучатиме інвестиції та інновації для розвитку усієї області. Створення ефективної мережі міжнародних партнерств для залучення інвестицій та інновацій. Підвищення готовності міських інституцій до використання технологічних інновацій;

- розвиток нових перспективних видів туризму: сільський зелений, подієвий, спортивний. Створення необхідної інфраструктури для проведення спортивних та культурних заходів та подій, зокрема, концертних залів та майданчиків, стадіонів, спортивних зал тощо. Підтримка та розвиток існуючих спортивних клубів та організацій, що допоможе привернути увагу до міста чи регіону. Співпраця з місцевими громадськими організаціями,

фермерами та іншими стейкхолдерами, щоб забезпечити ефективне використання природних ресурсів і залучити максимальну кількість людей до участі в розвитку сільського зеленого туризму;

– залучення місцевого населення до розвитку туризму: організація культурно-просвітницьких заходів на туристичну та підприємницьку тематику, надання фінансової підтримки у формі грантів для реалізації бізнес-проектів у туристичній сфері, надання пільг для створення нових малих бізнесів у туристичній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас-довідник «Природно-заповідний фонд Сумської області». URL: <http://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/20265-896966969696965.html> (дата звернення: 15.10.2024)
2. Бакурова Г. В. Оцінка рекреаційної привабливості регіону / Г. В. Бакурова, Д. В. Очеретін // Вісник Дніпропетровського ДНУ : зб. наук. праць. – У 3-х т. – Т. 3. – 2002. – Вип. 183. – С. 617-622.
3. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик // К. : ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
4. Божко В. Д. Туристське краєзнавство : навчальний посібник / М. М. Покоloodна, Л. Д. Божко ; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. – 310 с.
5. Буднікевич І. М. Інструменти формування та реалізації потенціалу регіону: маркетинговий та іміджевий підхід [Електронний ресурс] / І. М. Буднікевич, І. І. Гавриш, І. А. Крупенна // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2018. – № 10. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/12.pdf. (дата звернення: 30.09.2024).
6. Бутко М. П. Методичні аспекти оцінки рекреаційного потенціалу регіону [Електронний ресурс] / М. П. Бутко, Ю. В. Шабардіна // Агросвіт. – 2011. – № 1. – С. 10-17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2011_1_5 (дата звернення: 11.10.2024).
7. Бухарєв В. Туристична Сумщина. Що подивитись у Сумській області [Електронний ресурс] / В. Бухарєв. – Режим доступу: <http://zmiya.com.ua/read/521-turistichna-sumshina-sho-podivitis-u-sumskijoblasti> (дата звернення: 30.09.2024).

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / Уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1726 с.

9. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг: навч. посібник / В. В. Величко ; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. – 202 с.

10. Вечерський В. Проблеми дослідження і збереження пам'яток містобудівного мистецтва: на прикладі Сумської області [Електронний ресурс] / В. Вечерський // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини : зб. наук. пр. / Нац. акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучасного мистецтва. – 2005. – Вип. 2. – С. 47-68. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spdr_2005_2_7 (дата звернення: 20.08.2024).

11. Герасимчук З. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації : монографія / З. Герасимчук, М. Глядіна. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 164 с.

12. Головне управління статистики в Сумській області. URL: [//sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=126&level=3](http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=126&level=3) (дата звернення: 25.10.2024)

13. Головне управління статистики у Сумській області. URL: http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=373&article_id=12069 (дата звернення: 25.10.2024).

14. Горяєва А. І., Ільїна О. В. Мінеральні води Сумської області та перспективи їх використання у лікувально-оздоровчому комплексі. *Індустрія туризму і сфера гостинності в Україні та світі: сучасний стан, проблеми й перспективи розвитку* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 16 травня 2024 р.). Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 2024. С. 16–19.

14. Давиденко І. В. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної системи регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.02.03 / І. В. Давиденко ; Одес. держ. екон. ун-т. – Одеса, 2006. – 19 с.
15. Давидова О. Г. Методи оцінювання туристичної привабливості регіонів країни / О. Г. Давидова // Український соціум. – 2015. – № 4 (55). – С. 97-107.
16. Дащук Ю. Є. Методичний підхід до оцінки рівня розвитку рекреаційного потенціалу регіону / Ю. Є. Дащук // Економічний аналіз : зб. наук. праць. – 2013. – Том 14. – № 1. – С. 64-70.
17. Дворянське зібрання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hlukhiv-rada.gov.ua/misto/sumshchyna-turystychna/2521-dvoryanske-zibrannya> (дата звернення: 11.04.2020). – Назва з екрана.
18. Денисенко П. А. Перспективи та напрями розвитку рекреаційних ресурсів Сумщини [Електронний ресурс] / П. А. Денисенко, Ю. М. Данилюк // Економічні проблеми сталого розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч.ї пам'яті проф. Балацького О. Ф., м. Суми, 6-8 трав. 2014 р. : у 2-х т. / за заг. ред. О. В. Прокопенко, О. В. Люльова. – Суми, 2014. – Т. 2. – С. 59-60. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/36967> (дата звернення: 29.09.2024).
19. Державна служба статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.08.2024).
20. Державний архів Сумської області. Т. 1 : путівник / Держ. ком. архів України, Держ. арх. Сум. обл. ; [авт.-упоряд.: Л. Покидченко та ін.]. – Суми ; Київ : [б. в.], 2002. – 320 с.
21. Довгаль Г. В. Туристична привабливість Харкова: сучасний стан та перспективи / Г. В. Довгаль, Н. І. Омельченко // Вісник Харківського

національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». – 2018. – Вип. 7. – С. 109-114.

22. Екологічний паспорт Сумської області. Станом на 01.01.2018. – Суми : [б. в.], 2018. – 130 с.

23. Єфремова В. Художньо-мистецька спадщина Сумщини [Електронний ресурс] / В. Єфремова // МІСТ : Мистецтво, історія, сучасність, теорія : зб. наук. пр. з мистецтва і культурології / Нац. акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучас. мистецтва. – 2008. – Вип. 4/5. – С. 97-106. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mist_2008_4-5_16 (дата звернення: 29.09.2024).

24. Жукова О. В. Пам'ятки садибного будівництва на Сумщині як об'єкти пам'яткоохоронної діяльності [Електронний ресурс] / О. В. Жукова // Сіверщина в історії України : зб. наук. пр. / Нац. заповідник «Глухів», Центр пам'яткознавства Нац. акад. наук України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – 2015. – Вип. 8. – С. 38-43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2015_8_8 (дата звернення: 30.09.2024).

25. Жученко В. Г. Особливості рекреаційних ресурсів України та можливості використання їх у туристично-рекреаційній діяльності / В. Г. Жученко // Екологія і ресурси: Збірник наукових праць. Український інститут дослідження навколишнього середовища і ресурсів. – 2003. – Вип. 6. – С. 167-173.

26. Звід пам'яток історії та культури України. Сумська область [Електронний ресурс] / НАН України, Ін-т історії України, Центр дослідж. історико-культурної спадщини України. – Київ, 2017. – 1855 с. – (Матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури України»). – Режим доступу: <https://bit.ly/2H1svHe> (дата звернення: 11.09.2024).

27. Зелінський І. Про статистичну оцінку рекреаційно-оздоровчого забезпечення населення в регіоні / І. Зелінський // Регіональна економіка.

Додаток «Регіони України. Економіко-статистичні порівняння». – 2001. – № 2. – С. 28-32.

28. Іванова К. О. Методологія та проблематика комплексного оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів / К. О. Іванова [Електронний ресурс] // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – № 19. – С. 338-342 Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/19-2017/67.pdf> (дата звернення: 11.08.2024).

29. Івашина Л. П. Розвиток можливостей туристично-рекреаційних послуг на регіональному рівні [Електронний ресурс] / Л. П. Івашина. // Державне будівництво. – 2009. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_23 (дата звернення: 20.08.2024).

30. Ілляшенко С. М. Аналіз потенціалу ринку туристичних послуг Сумської області / С. М. Ілляшенко, В. О. Щербаченко // Вестник национального технического университета «ХПИ». – 2012. – № 14. – С. 65-77.

31. Ілляшенко С. М. Аналіз туристичного потенціалу Сумської області [Електронний ресурс] / С. М. Ілляшенко, В. О. Щербаченко // Економічні проблеми сталого розвитку : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 3-5 квіт. 2012 р. / відп. за вип. О. В. Прокопенко. – Суми, 2012. – Т. 5. – С. 113-114. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/28701> (дата звернення: 10.09.2024).

32. Ільїн Л. В. Теоретичні й прикладні засади оцінювання привабливості туристичних об'єктів регіону. Індустрія туризму і сфера гостинності в Україні та світі: сучасний стан, проблеми й перспективи розвитку : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Луцьк, 15 травня 2025 р.) / відпов. ред. Л. В. Ільїн. Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 2025. С. 40–42.

14. Ільїн Л. В. Методологія аналізу діяльності суб'єктів туристичного

бізнесу. Індустрія туризму і сфера гостинності в Україні та світі: сучасний стан, проблеми й перспективи розвитку : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Луцьк, 29 листопада 2021 р.) / відпов. ред. Л.В. Ільїн. Луцьк : ПП Іванюк, 2021. С. 145–147.

33. Ільїн Л. В. Стратегія туристичного розвитку міста Луцька: передумови, чинники, перспективи. Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 3–5 листопада 2023 р.). Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2023. С. 107–108.

34. Ільїн Л. В., Пасічник М. П. Кваліфікаційна робота бакалавра: методичні вказівки до виконання, оформлення та захисту випускних кваліфікаційних робіт (проектів) для здобувачів першого рівня вищої освіти спеціальності 242 Туризм і рекреація. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2024. 34 с.

35. Ільїн Л. В. Регіональний розвиток туризму: програмно-цільовий аспект. Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Луцьк, 15–16 травня 2025 р.). Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2025. С. 144–147.

36. Ільїн Л. В. Регіональний туристичний моніторинг : завдання, принципи, показники. Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Луцьк, 12-14 квітня 2024 р.). Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2024. С. 82–83.

37. Ільїна О. В., Ільїн Л. В., Дробецька В. С. Міжнародний туризм України у період пандемії COVID-19. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі : колективна монографія. Видання восьме. Луцьк : ВІП Луцького НТУ, 2022. С. 144–153.

38. Ільїна О. В., Матвійчук С. І., Ільїн Л. В. Стан та перспективи розвитку гастрономічного туризму у Волинській області. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі:

колективна монографія. Видання дев'яте. Луцьк: ВІП Луцького НТУ, 2023. С. 201–216.

39. Ільїна О. В., Ільїн Л. В., Мар'юсик А. Ф. Аналіз доступності об'єктів туризму та закладів розміщення для осіб з особливими потребами у місті Луцьку. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія. Видання десяте. Луцьк: Вежа-Друк, 2024. С. 208–218.

40. Ільїна О. В., Мар'юсик А. Ф. Оцінка доступності історико-культурних об'єктів та закладів розміщення міста Луцька для людей з особливими потребами. Перспективи розвитку індустрії туризму і гостинності в Україні і світі: тези доповідей І Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 13–14 вересня 2024 р.). Луцьк: ЛНТУ, 2024. С. 80–83.

41. Ільїна О. В. Туризм. Рекреаційна географія: Поняття і терміни. Луцьк: Терен, 2004. 104 с.

42. Ільїна О.В., Фультес О. М. Готельне і ресторанне господарство України: динаміка та функціонування. Рекреаційно-туристичний потенціал регіонів України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Луцьк, 15–16 травня 2019 р.). Луцьк: Терен, 2019. С. 67–69.

43. Індустрія ділового туризму. URL: <http://anokalintik.ru/industrija-djelovogo-turizma.html>. (дата звернення 18.05.2025)

26. Кучер П. В., Ільїн Л. В., Штойко П. І. Рекреаційно-туристичні ресурси Волинської області : Монографія. Луцьк : ПП «Волинська друкарня», 2023. 180 с.

27. Макар О. П. Проблеми та перспективи розвитку MICE-туризму в Україні. Ефективна економіка. 2022. № 6. С. 184–191.

28. Матвійчук Л. Ю., Смочко Н. М., Ільїна О. В. Перспективи розвитку індустрії гостинності регіонів України в сучасних умовах. Економічні науки.

Серія. Регіональна економіка. 2022. Вип. 19 (75). С. 174–182.

29. Мар'юсик А. Ф., Ільїна О. В. Доступний туризм у місті Луцьку: оцінювання й оптимізація. Інтеграційні та інноваційні напрями розвитку індустрії гостинності: збірник тез доповідей XIII Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених (Одеса, 16–17 травня 2024 р.). Одеса: ОНТУ, 2024. С. 24–27

32. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження / ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. – К. : [б. в.], 2017. – 108 с.

33. Компанець К. А. Факторний аналіз туристичного потенціалу регіону [Електронний ресурс] / К. А. Компанець // Економіка. Управління. Інновації Серія: Економічні науки : електрон. наук. фах. вид. – 2013. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_39 (дата звернення: 23.10.2024).

34. Корнілова В. В. Перспективи розвитку туризму в індустріальних районних центрах з історико-культурною спадщиною (на прикладі м. Конотоп Сумської обл.) [Електронний ресурс] / В. В. Корнілова // Географія та туризм : наук. зб. – 2012. – Вип. 21. – С. 103-113. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2012_21_18 (дата звернення: 09.09.2024).

35. Корнус А. Оцінка стану земельних ресурсів Сумської області / А. Корнус // Рациональне природокористування і охорона природи Наукові записки. – 2012. – № 1. – С. 216-219.

36. Корнус О. Г. Перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Сумській області [Електронний ресурс] / О. Г. Корнус, А. О. Корнус, Ю. В. Лебедь // Наукові записки СумДПУ ім. А. С. Макаренка. Географічні науки. – 2016. – Вип. 7. – С. 113-120. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2012_21_18 (дата звернення: 14.08.2024).

37. Корнус О. Г. Ресурси лікувально-оздоровчого туризму в Сумській області / О. Г. Корнус, А. О. Корнус, Ю. В. Лебедь // Наукові

записки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Географічні науки. – 2016. – Вип. 7. – С. 113-120.

38. Корнус О. Туристська інфраструктура Сумської області та її роль у стійкому розвитку регіону [Електронний ресурс] / О. Корнус, А. Корнус // Вісник наукових досліджень Галицького ін-ту ім. В. Чорновола. Серія: Туризм. – 2006. – Вип. 2. – С. 6-11. – Режим доступу: <http://repository.sspu.sumy.ua/handle/123456789/1880> (дата звернення: 22.08.2024).

39. Коцарев О. Повна сумка Сум : Туристичними шляхами міста Суми / О. Коцарев // Український тиждень. – 2012. – № 36. – С. 60-63.

40. Кривов С. В. Определение туристической привлекательности региона Нижегородская область / С. В. Кривов // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2012. – № 5 (1). – С. 40-45.

41. Лаврик М. Духовні обереги 1100-літнього Ромена / М. Лаврик // Духовні обереги рідного краю / [упоряд. сер. Любов Голота, Євген Букет]. – Київ, 2011. – С. 151-158.

42. Леонова С. Бальна оцінка як метод дослідження рекреаційного потенціалу / С. Леонова, О. Нікіпелова // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2013. – Вип. 41. – С. 193-204.

43. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підруч. / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.

44. Манько А. Потенціал природних краєзнавчо-туристичних ресурсів України / А. Манько // Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини : [зб. наук. пр.]. – 2008. – Спецвип. 24. – С. 192-200.

45. Мархонос С. М. Рекреаційні комплекси України: передумови створення та напрями їх розвитку / С. М. Мархонос, Н. П. Турло // Приазовський економічний вісник. – 2017. – Вип. 2(02). – С. 118-122.

46. Матвійчук Л. Ю. Концептуальні засади раціонального використання туристичних ресурсів / Л. Ю. Матвійчук // Науковий вісник

Ужгородського університету. Серія : Економіка : зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 35. – Ч. 2. – С. 208-212.

47. Мацола В. Формування і розвиток рекреаційно-туристичного комплексу Закарпатської області : автореф. дис. ... канд. екон. наук / В. Мацола ; НАН України; Інститут регіональних досліджень. – Львів, 1996. – 17 с.

48. Миколаївська церква / Національний заповідник «Глухів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nz-hlukhiv.com.ua/pam-yatki-arhitekturi-natsionalnogo-znachennya/mikolayivska-tserkva.html> (дата звернення: 11.09.2024).

49. Мислива-Бунько І. Місто, омите сльозами Ярославни : [м. Путивль Сумської області] / І. Мислива-Бунько // Наш університет. – 2012. – 20 трав. – № 5. – С. 20.

50. Модернізація туризмознавства : теорія і практика партнерства : монографія / [авт. кол.]; за заг. ред. Г. П. Скліяра. – Полтава : ПУЕТ, 2015. – 372 с.

51. Музиченко-Козловська О. В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території : монографія / О. В. Музиченко-Козловська. – Львів : Новий Світ-2000, 2012. – 176 с.

52. Основи законодавства про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2802-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення 11.09.2024).

53. Охтирка / Україна Інкогніта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainaincognita.com/sumska-oblast/okhtyrskyi-raion/okhtyrka/okhtyrka> (дата звернення: 11.08.2024).

54. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. – Одеса : ОНЕУ, 2016. – 262 с.

55. Пам'ятки Сумщини, які потрібно відвідати кожному. Земська управа [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://kultura.sm.gov.ua/index.php/uk/4526-pam-yatki-sumshchini-yaki-potribno-vidvidati-kozhnomu-zemska-uprava> (дата звернення: 11.09.2024). – Назва з екрана.

56. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. / Є. В.

57. Парфіненко А. Ю. Туристичне країнознавство : Навчальний посібник / А. Ю. Парфіненко. – Харків : Бурун-книга, 2009. – 288 с.

58. Полутренко У. Б. Методика оцінки історико-культурних туристичних об'єктів / У. Б. Полутренко // Сучасні проблеми архітектури та містобудування : наук.-техн. зв. – 2015. – Вип. 39. – С. 112-118.

59. Попов В. Д. Рекреаційні ресурси Сумського полісся та можливості їх раціонального використання / В. Д. Попов // Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення : матеріали міжнар. наук. конф. 10-12 трав. 2007 р. – 2007. – Ч. 2. – С. 155-161.

60. Про внесення змін до Закону України «Про туризм» : Закон України № 1282-IV від 18.11.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-15> (дата звернення: 05.09.2024).

61. Про курорти: Закон України від 05.10.2000 р. № 2026-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2026-](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2026-14)

[14http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80) (дата звернення 13.09.2024).

62. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 р. № 375-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/375-17> (дата звернення 30.09.2024).

63. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264–XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 01.10.2024).

64. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від

16.06.1992 р. № 2465-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення 15.10.2024).

65. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 15.09.2024).

66. Програма сталого розвитку туризму у Сумській області на 2018–2022 роки [Електронний ресурс] / Сумська облрада. – Суми, 2017. – Режим доступу: http://sm.gov.ua/images/docs/turizm/17-session-37_7-skl.pdf (дата звернення: 30.10.2024).

67. Путивль. Церква Миколи Козацького / Україна Інкогніта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainaincognita.com/sumska-oblast/putyvlskyi-raion/putyvl/putyvl-tserkva-mykoly-kozatskogo> (дата звернення: 11.09.2024).

68. Путивльський краєзнавчий збірник. Вип. 3 / Упр. культури і туризму Сум. обл. держ. адмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Путивлі ; [редкол.: С. В. Тупик та ін.]. – Суми : Університетська книга, 2007. – 288 с.

69. Путивльський краєзнавчий збірник. Вип. 5 / Упр. культури і туризму Сум. обл. держ. адмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Путивлі ; [редкол.: С. В. Тупик та ін.]. – Суми : Університетська книга, 2009. – 320 с.

70. Путивльський краєзнавчий збірник. Вип. 6 / Упр. культури і туризму Сум. обл. держ. адмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Путивлі ; [редкол.: С. В. Тупик та ін.]. – Суми : Університетська книга, 2010. – 532 с.

71. Рутинський, М. Й. Географія туризму України : навч.-метод. посіб. / М. Й. Рутинський ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 160 с.

72. Савіцька О. П. Формування туристичної привабливості території / О. П. Савіцька, Н. В. Савіцька; І. Я. Кулиняк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.15. С. 148-154.

73. Сайт головного управління статистики у Сумській області

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 22.02.2019).

74. Самко О. О. Оцінка туристичного потенціалу регіону та рівня його використання / О. О. Самко // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 7 (27). – Ч. 4. – С. 129-134.

75. Свято-Воскресенський кафедральний собор / Мандруй Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.discover.net.ua/locations/svyato-voskresenskiy-kafedralniy-sobor> (дата звернення: 11.10.2024).

76. Скаковська С. С. Управління туристично-рекреаційним потенціалом регіону / С. С. Скаковська // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2016. – Вип. 6-2 (06). – С. 67-70.

77. Смаль І. В. Туристичні ресурси світу: Навч. посібник / І. В. Смаль. – Ніжин : НДУ ім. Н.В.Гоголя, 2010. – 336 с.

78. Стеченко, Д. М. Теоретичні аспекти дослідження природно-рекреаційного потенціалу / Д. М. Стеченко, І. В. Безуглий // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2009. – № 2 (3). – С. 65-76.

79. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-r (дата звернення: 14.09.2024).

80. Сюткін С. І. Розвиток подієвого туризму в Сумській області / С. І. Сюткін, А. О. Корнус, О. Г. Корнус, О. С. Данильченко // Туризм : міжнародний досвід та національні пріоритети : матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 травня 2017 р. – Житомир : Вид-во ФОП Євенюк О. О., 2017. – С. 129-136.

81. Теребух А. А. Сутність та значення екологічно-туристичних ресурсів у контексті розвитку екологічного туризму в Україні / А. А. Теребух, М. Ю. Хім'як // Вісник НУ «Львівська політехніка» Серія

«Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку»: збірник науково-прикладних праць. – 2012. – № 727. – С. 449-454.

82. Транспорт Сумської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki...> (дата звернення: 11.09.2024).

83. Тростянецька громада: промислово-туристичний кластер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/11256> (дата звернення: 11.10.2024).

84. Тупик С. В. Глухівський Петропавлівський монастир та навколишні села : іст.-краєзн. нариси / С. В. Тупик ; Упр. культури і туризму Сум. обл. держ. адмін., Комун. заклад Сум. обл. ради «Державний історико-культурний заповідник у м. Путивлі». – Суми : Університетська книга, 2015. – 400 с.

85. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія : навч. посіб. для ВНЗ / Н. В. Фоменко. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

86. Черчик Л. Наукові підходи до класифікації туристично-рекреаційних ресурсів / Л. Черчик // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки : Серія : Економічні науки. – 2014. – № 3 (280). – С. 149-154.

87. Черчик Л. Стратегічний потенціал рекреаційної системи регіону: теорія, методологія, оцінка : [монографія] / Л. Черчик, Н. Коленда. – Луцьк : ЛНТУ, 2008. – 224 с.

88. Чижов О. І. Розвиток культурно-просвітницьких закладів на Сумщині (кін. 30-х рр. ХХ ст. - поч. ХХІ ст.) : автореф. дис канд. іст. наук (докт. філософії) : 26.00.01 / О. І. Чижов ; Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2017. – 20 с.

89. Шабардіна Ю. Рекреаційний потенціал як складова продуктивних сил регіонального економічного простору : дис. ... канд. екон. наук / Ю. Шабардіна ; Чернігівський державний технологічний університет. – Чернігів, 2011. – 312 с.

90. Шалівська З. Чим славний Конотоп / З. Шалівська // Україна молода. – 2015. – 14 трав. – № 64. – С. 9.

91. Шевченко Г. М. Передумови та перспективи розвитку рекреації та туризму в Сумській області [Електронний ресурс] / Г. М. Шевченко, М. М. Петрушенко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2010. – № 1. – С. 55-64. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/797> (дата звернення: 30.09.2024).

92. Шулик В. В Про формування Слобожанського туристичного регіону України [Електронний ресурс] / В. В Шулик, П. О. Васильєв // Містобудування та територіальне планування : наук.-техн. зб. / Київ. нац. ун-т буд-ва і архітектури, Спілка урбаністів України. – 2012. – Вип. 43. – С. 564-568. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MTP_2012_43_75 (дата звернення: 20.02.2020). – Назва з екрана.

93. Шульга В. П. Екотуристичний потенціал урбанізованих територій (на прикладі Сумського району) [Електронний ресурс] / В. П. Шульга, Г. Є. Шевченко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2009. – Вип. 19. – С. 98-104. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_geogr_2009_19_17 (дата звернення: 11.10.2024).

94. Юхновська Ю. О. Теоретичні підходи до визначення сутності туристичного потенціалу регіону / Ю. О. Юхновська // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління. – 2019. – № 1. – Т. 30 (69). – С. 42-46.

ДОДАТКИ

Додаток А

Чинники, які впливають на розвиток туристичної галузі

Ознака класифікації	Група чинників	Чинники впливу
За ступенем впливу	Статичні (незмінні з часом)	– природно-кліматичні – географічні – культурно-історичні
	Динамічні (змінні)	– політичні – соціально-демографічні – фінансово-економічні – матеріально-технічні
За характером впливу	Екстенсивні	– чисельність населення – матеріально-технічне забезпечення – будівництво нових об'єктів
	Інтенсивні	– підвищення кваліфікації персоналу – інноваційно-інвестиційна діяльність – розвиток професійно-кваліфікаційної структури
	Гальмуючі	– кризи – мілітаризація економіки – політична нестабільність – зростання цін, інфляція – погіршення екології
За механізмом Впливу	Об'єктивні	– природно-кліматичні – соціально-демографічні та географічні – культурно-історичні
	Регулюючі	– державна політика у галузі туризму – туристична освіта – наявність і зміст туристичного законодавства
За напрямом впливу	Зовнішні	– політичні – соціально-демографічні – фінансово-економічні – науково-технічні
	Внутрішні	– фінансово-ресурсний потенціал – організаційна структура – координація і управління діяльністю в туризмі – чисельність працівників, їх кваліфікація – чисельність представників туристичного бізнесу
За інтересами	Фактори залучення (спонукають до подорожі)	– природно-кліматичні та географічні – культурно-історичні – соціальні
	Фактори розподілу або диференціації попиту (впливають на вибір місця подорожі)	– туристичні ресурси – розвиток інфраструктури – рівень соціально-економічного розвитку країни
За змістом	Соціально-економічні	– реальні доходи населення – бюджет вільного часу – рівень освіти, професія, соціальний статус
	Демографічні	– відновлення населення – вікова, статева структура

Продовження додатка А

		– сімейний стан
	Соціально-психологічні	– стереотип поведінки у вільний час, спосіб життя – традиції населення – ментальність нації
	Природно-географічні	– стан навколишнього середовища – місце проживання туриста
За географічною ознакою	Фізико-географічні	– ландшафтні і кліматичні умови – гідромережі
	Суспільно-географічні	– географічне розміщення регіону – населення та трудові ресурси – інфраструктура
	Історико-культурні	– наявність історичних пам'яток – наявність культурної спадщини
	Геополітичні	– політична стабільність і політична культура – відсутність конфліктів – відношення населення до іноземних туристів
За територіальною ознакою	Загальнодержавні	– політичні – соціально-демографічні – фінансово-економічні – науково-технічні
	Регіональні	– туристично-рекреаційні ресурси – розвиток інфраструктури – рівень соціально-економічного розвитку регіону
За дієвістю впливу	Ті, що генерують	– розвиток суспільного виробництва – розвиток трудових ресурсів; – потреба у відновленні працездатності та здоров'я
	Ті, що реалізують	– зростання матеріального і культурно-освітнього рівня життя – зростання фонду вільного часу – розвиток транспорту і комунікацій – розширення сфери послуг – розширення фонду рекреаційних територій
За результатами впливу	Позитивні	– політична стабільність – зростання ВВП та реальних доходів – розвиток інфраструктури – впровадження інновацій – зростання інвестицій
	Негативні	– економічна криза, зростання цін, інфляція – мілітаризація економіки – політична нестабільність – погіршення екологічної ситуації

Додаток Б

Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення
Сумської області (укладено за даними Державного реєстру
нерухомих пам'яток України)

Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки
м. Суми			
Пам'ятник на родинному похованні Харитоненків	1894 рік	вул. 20 років Перемоги, центральне кладовище	пам'ятка монументального мистецтва
Пам'ятник на могилі доньки П. І. Харитоненка - Зінаїди	1895 рік	вул. 20 років Перемоги, центральне кладовище	пам'ятка монументального мистецтва
Білопільський район			
Городище літописного міста Вира	IX—XIII століття	м. Білопілья	пам'ятка археології
Будинок, у якому народився поет і вчений Олександр Олесь (О. Кандиба)	друга половина XIX століття	м. Білопілья, вул. Пожарського, 14	пам'ятка історії
Буринський район			
Городище і селище	IX—XIII століття	с. Дич	пам'ятка археології
Братська могила і місце вшанування пам'яті жертв голодомору 1932— 1933 років	1932—1933 роки, 2007 рік	с. Піски	пам'ятка історії
Глухівський район			
Будинок Глухівського учительського інституту	1874 рік	м. Глухів, вул. К. Маркса, 25	пам'ятка історії
Городище і селище	IX—XIII століття	с. Ємадикине	пам'ятка археології
Конотопський район			
Поле битви між козацькими військами на чолі з І. Виговським і царською армією	1659 рік	м. Конотоп, південно- західна околиця	пам'ятка історії
Городище і селище	IX—XIII століття	с. Великий Самбір	пам'ятка археології
Кролевецький район			

Городище – залишки літописного міста Воргола	-	с. Воргол	Пам'ятка археології
Городище		с. Ленінське	
Недригайлівський район			
Городище літописного міста В'яханя	IX—XIII століття	с. Городище	—”—
Городище літописного міста Попаша	—”—	між селами Засулля та Бродок	—”—
Пам'ятник на місці першої в Україні знахідки кісток мамонта	1839 рік, 1841 рік	с. Кулішівка	пам'ятка історії, монументального мистецтва
Охтирський район			
Археологічний комплекс: городища (2), селища (2) і курганний могильник	IX—XIII століття	с. Журавне	пам'ятка археології
Укріплення Більського городища	IX століття до нашої ери — IV століття	—”—	—”—
Путивльський район			
Городище літописного міста Путивля	IX—XIII століття	м. Путивль	пам'ятка археології
Комплекс пам'яток у Спадщанському лісі — центрі організації партизанського з'єднання на чолі з командиром С. А. Ковпаком і комісаром С. В. Руднєвим	1941—1945 роки	м. Путивль, Спадщанський ліс	пам'ятка історії
Городище	IX століття до нашої ери — IV століття	с. Ширяєве	пам'ятка археології
Роменський район			
Пам'ятник поету Т. Г. Шевченку	1918 рік, 1982 рік	м. Ромни, бульв. Шевченка, 12	пам'ятка монументального мистецтва
Городище багатшарове	IX століття до нашої ери — IV століття, IX—XIII століття	м. Ромни	пам'ятка археології

Городище і курганний могильник	IX століття до нашої ери — IV століття	с. Басівка	—”—
Сумський район			
Городища (2) і	IX століття до нашої	с. Битиця	пам’ятка археології
селище	ери — IV століття, V—IX століття		
Городище, селище і могильник	IX—XIII століття	с. Зелений Гай	—”—
Городище, селище і могильник	—”—	с. Шпилівка	—”—
Тростянецький район			
Городище	IX століття до нашої ери — IV століття	с. Кам’янка	—”—
Археологічний комплекс: городища (2), селище і курганний могильник	IX—XIII століття	с. Нищаха	—”—

Додаток В

Розрахункові показники діяльності
колективних засобів розміщування

Колективні засоби розміщування		У тому числі		Середня місткість	
усього, од	у % до загальної кількості	готелі та аналогічні засоби розміщування	спеціалізовані засоби розміщування	готелів та аналогічних засобів розміщування	спеціалізованих засобів розміщування
34	1,6	17	17	46,8	100,4
Кількість осіб, що перебували у закладах		З них у			
усього, осіб	у % до загальної кількості	готелях та аналогічних засобах розміщування	у % до загальної кількості	спеціалізованих засобах розміщування	у % до загальної кількості
42 637	0,8	31 038	0,8	11 599	0,9